

תולדות הפעילות הציונית בקהילות היהודיות במארוקו, בתוניסיה ובאלג'יריה: 1897-1947

ד"ר מיכאל מ. לסקרי

המונח למאמר זה נלקח מהמקומות הבאים: —
רפאל בן-אשר, תולדות תנועת השומר הצעיר בתוניסיה, המכון
לחקר הציונות החפופות ע"ש צבי לוריא, כנסת תל-אביב,
שלמה ברר, לתולדות התנועה הציונית בתוניסיה, יד טבנקין,
תערוכה: יהדות צפון-אפריקה, משרד התיאטרון והתרבות, ואוסף
המחבר.

* מרצה בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב
תרגום לעברית: שולמית הרן
המאמר, שבהלקו ניתן כהדגמה בכנס מאה שנות עקבות באוניברסיטת
תל-אביב, יופיע ב"Studies in Zionism", מטעם המכון לחקר הציונות
באוני-תל-אביב. המאמר מתפרסם ב"סקירה תודשית" באדיבות המכון.

אדם
יומם
יחסי
ישות
יחס
אעים
אבים
והם
צאר
שהו
יתה
ל
מין
ככל
ארל
ב

סט
ידה
יות
אנו
בר
של
זדר
ינו
ער
דם
טר
רה
ית
ית
נה
אל
מו
על
תו

וה
ינו
אל
זו
ני
ת
ס
ה
ת

ד
נ
ל
ן
ן
ר
ו

בצפון-אפריקה, כבחלקים אחרים של התפוצות, טופחו תמיד הכיסופים לשיבת ציון, לארץ-ישראל, כיסופים אשר ינקו ממסורות משיחיות ודתיות ולאן דווקא מתפיסות פוליטיות; יהדות צפון-אפריקה גם שמרה על קשרים עם ארץ-ישראל. חרף זאת, עם התגבשותה של הציונות המדינית בשלהי המאה התשע-עשרה היא תחדור בהדרגה, תוך כדי חבלי לידה קשים, לצפון-אפריקה עד שתתבסס כתופעה מוכרת בצד הציונות המסורתית.

מאוד עד כמה נלהבים הרבנים בהחליפם דעות בנושא אפשר שתחושת אהדה זאת מקנת בלבות כל היהודים אלא שאין הם מעוניינים להמגין את רגשותיהם - ייתכן שלא כל היהודים תמימי-דעים עם הנושאים המופיעים על סדר יומם של הקונגרס, אבל אך טבעי הדבר, מאז אדם נקודות ראות מארוקניות-יהודיות, כי מלם יגדלו עם רוח העניין בלא להסתכן בתחושת או בהפגנת-הוסר נאמנות כלשהיא כלפי הארץ שבה טלדו וגדלו.

נציגה של יהדות מארוקו, כמון גם של הקהילות בתוניסיה ובאלג'יריה, כלפי הציונות האירופית היה באותה עת. אגון ולנסון, איש רוח אלג'ירי צעיר.⁶ בשנת 1908 הוקמה אגודת "חיבת-ציון" בפאס. היא שיגרה מכתבים לקלן, הנהיגה את השקל והרחיבה את תחום פעילויותיה לקפז ולמקנס השכנות.⁷ כבר אז, בשעת שיהודים חילוניים בערי החוף והנמל ובפנים הארץ-כמו בפאס, במכנס ובספרו) הפייע מעורבות פעילה בשעת הציונות, הוכיחו רבנים מארוקנים - במיוחד בפאס, בעיר רפאל אבן-צור, מרדכי סרדו, וידאל צרפתי - מעורבות לא פחותה⁸ ועשו יד אחת עם החילוניים. אגודות דומות קמו ברחבי מארוקו לפני 1920.

בראשית תקופת הפרוטקטורטים⁹ אחרי 1912 הונבלו פעילויות האגודות במידה ניכרת והצטמצמו להפצת ספרות ולהנהגת השקל הציוני. הצהרת כלפור וועידת סן-רמו אשר עוררה את סוגיית מתן מנדט לבריטים על ארץ-ישראל בענין מכריע כדרך להגשמת מדיניות בריטניה, נתקבל במארוקו בברכה ועודדו את חציניס המקומיים להדק את קשריהם עם התנועה הציונית באירופה.

ב. 1920-1939 - העימות עם כ"ח על הבכורה ברחוב היהודי

התאים והאגודות הציוניים, שהיו פזורים ברחבי האון רים העירוניים במארוקו, מגו מספר קטן יחסית של רבנים ושל חילונים משכילים, רוכז בוגרל בתי-ספר של אגודת-כלל ישראל חברים-כ"ח, "Alliance Israelite Universelle" ארגון שהיה פעיל במארוקו-מאז 1862. בכל זאת תלפתו קשרים עם התנועה הציונית, והדבר בלט בחלקה-בראשית שנות העשרים ובאמצען, כאשר שורות הציונים המקומיים תוגברו על-ידי שליחי הקרן-הקיימת לישראל וקיי-ליאקור היסוד. השליחים והציונים המקומיים פעלו להצדקה לנגייס כספים ליישובים היהודיים בארץ-ישראל בתחילת שנות העשרים נודעה חשיבות מיוחדת לנגוה לצפון-אפריקה של אברתם אלמלית, שנימנה עם הציונים הספרדים בירושלים, וכן לבואם של נטו. הלפיה-של-ארץ-ישראל

לפיכך, אף כי התנועה הציונית בצפון-אפריקה (במארוקו, בתוניסיה ובאלג'יריה) נתפלה למגמות ולסיעות שונות ונדעה לה חשיבות רבה אחרי שנת 1948, עם קום מדינת ישראל, נרשמו גם מעילויות משמעותיות בשנים שקדמו ל-1948. במאמר זה בכוונתי להבליט את התפתחותה של הציונות המודרנית, במיוחד בהקשר לתקופה הקולוניאלית הצרפתית, ובמשך ארבע תקופות: א. 1897-1920 - למן הקונגרס הציוני הראשון ועד לועידת סן-רמו; ב. 1920-1939 - עיקר התקופה שבין שתי מלחמות העולם; ג. 1939-1945 - תקופת מלחמת העולם ה-2 והפרק וישי-ג'מניה; ד. 1945-1947 - למן חשבת הזכויות המוליטיות ליהודים, אשר נשללו מהם עם התבסס הנוכחות האנטישמית, ועד לראשית הפעילות הארגונית המקיפה לקראת עלייה.

מארוקו: הקהילה היהודית הגדולה ביותר בגולה המוסלמית

א. 1897-1920 - ראשית הדרך

קשה לקבוע את המועד המדויק לחדירת הציונות המודרנית למארוקו, קהילה, שסנתה ב-1951 כ-240 אלף יהודים. על פי אחד המקורות החלה הפעילות ב-1900, כאשר התיישב הרופא הרוסי, ד"ר ברליבסקי, בטטואן וכונן שם את אגודת "שיבת-ציון" יחד עם פעילים מקומיים! באותה עת הוקמה אגודה שנייה במוגאדור, ושמה היה "שערי-ציון"; זו הייתה, אולי, הקבוצה הראשונה, אשר הפיצה בצפון-אפריקה את השקל, ואשר העבירה להסתדרות הציונית בקלן יותר מ-200 שקלים - סכום שהיה בו כדי להעניק להתאחדות מוגאדור את הזכות לשגר שני נציגים נבחרים לקונגרס הציוני; אכל הזדמנות זו לא נוצלה.³ אגודה שלי-שית, "אהבת-ציון", נוסדה בסאפי.⁴ כל שלושת היישובים חללו היו נמלים או ערי-חוף, מקומות שאליהם חדרו רעורנות חדשניים בקצב מהיר פי כמה מאשר אל פנים היבשת. דיווח כתב "גיואיש כרוניקל" במוגאדור ב-8 בנובמבר 1897 על התגובות לקונגרס הציוני הראשון:

"יהודי מארוקו עוקבים בעניין אחר התקדמות ההל"כים, אשר יש המפרשים שלא כהלכה את מטרתם. אין צורך לומר, שחרעיון הציוני מעורר כאן הד רם ואוהד בקרב כל היהודים, במעט ללא יוצא מן הכלל. מעניין

¹ שנה שבה נערך מפגד האוכלוסין האחרון בתקופת השלטון הקולוניאלי.

ובלתי-ציבות. שליחי הקרן הקיימת וקרן היסוד ביססו את מוקדי הכוח שלהם חרף הקשיים, שנעמדו על דרכם, ועיתונים פררציוניים, כמו "Renacimiento d'Israel" באי-זור הספרדי ו"L'Avenir Illustré" (קובלנקה) הפיצו את הרעיון הציוני.

מי היו ראשי הפעילים המאורגנים, אשר קיימו קשרים חיוניים עם הציונים באירופה אחרי 1920, ואשר שיתפו פעולה עם שליחי הקרן הקיימת וקרן היסוד? בוודאי היו מאות אחדות של פעילים באלה, אשר שורותיהם תוגברו בידי יהודים אשכנזים ממוצא מזרח-אירופי, אשר התגוררו במארוקו. הפעילים המקומיים כללו רבנים ואנשי-רוח, אשר מילאו תפקיד מרכזי כמתרגמי הנאומים, שנישאו על-ידי שליחי הקרן הקיימת וקרן היסוד, לניב הערבי או הספרדי, בהיותן השפות השגורות ביותר בפי יהודי צפון-אפריקה. עם הציונים המאורגנים הידועים ביותר בתקופה שאחרי 1920 נימנו פרופסור כהן ושמואל דניאל לוי (קובלנקה), חיים קדוש דלמר, אברהם לרדו ויוסף ה. לוי (פאסט), חיים טולדאנו ומשה אזנקוט וטנג'יה ולאוון חלפון (טטואה). לצידם פעלו ציונים מזרח-אירופים, כמו:

- א. הרב וולף חלפריין:¹² ברחסות משרדי ההסתדרות הציונית בלונדון, אשר מאז 1900 בילה תקופות ארוכות במארוקו וסייע בהקמת בתי-ספר דתיים; לזכותו יזקף גם הסיוע בהקמת אגודות ציוניות במארוקו הספרדית.
- ב. ד"ר זיימיג ספיבקוב:¹³ חישוב-ראש לשעבר של הוועד הציוני של טנג'יר, שלייסודו תרם ב-1919. ספיבקוב נולד באודסה והתיישב בארץ-ישראל כמרוצת שנת

רציון מקרן היסוד. הם עודדו את הציונים בני-המקום לכוון אגודות נוספות ולסייע בתגבור הקיימות. עם זאת, זרף הצעדים, אשר ננקטו למן תחילת שנות העשרים, זרסים המומחים, כי לקראת מחצית שנות העשרים ובמשך שנים רבות אחר-כך נתקלו הציונים במארוקו – כמוהם מעמיתיהם בשאר חלקי צפון-אפריקה – בקשיים חמורים משני טעמים עיקריים:¹⁴ א. העוינות שהפגינו השלטונות הקולוניאליים של צרפת ושל ספרד; ב. חוסר ארגון ומשברי מנהיגות, שאיפיינו את המוסדות הציוניים המקומיים.

אולם האיבה, שהפגינו זרשויות הקולוניאליות כלפי הציונות בצפון-אפריקה ככלל, לא הייתה תהליך מתמשך. לאחר ככלות הכל הכירו הצרפתים בהצטרפות בלפור ונטלו חלק פעיל בהחלטות שנבעו מוועידת סן-רמ, וכתוצאה מכך הורו לפקודי הרשות הקולוניאלית שלהם לפעול על-ידי המדיניות הממשלתית ביחס לציונות. למעשה, כבר מ-1923 הורשו הציונים להקים את המחלקה המאורגנית של המזרח-ציה הציונית הצרפתית¹⁵, אשר שימשה כארגון-גג לאגודות הציוניות במארוקו הצרפתית ובטנג'יר, בעוד הציונים באי-זור הספרדי מקימים פדרציה מקומית משלהם. בתקופה שלפני 1939 הוציאו השלטונות הקולוניאליים אל מחוץ לחוק אי-אלו תאים ציוניים, לטובת אופיים המיליטנטי. אף על-פירי תפקדו רוב האגודות באורח שגרתי למדי, אשר לחוסר הסדר והארגון חרי בעיית זאת הייתה למן מחצית שנות העשרים חלק בלתי-נפרד מן הציונות, ברחבי צפון-אפריקה כולה, במיוחד בתוניסיה. לאחר השקיעה הפתאומית – שלמעשה גבלה בהיעלמות מוחלטת של ראשי ההנהגה. למרות המכשלות התארגנו מתחילת שנות העשרים ועד מחציתן פדרציות ציוניות, שהיו, אומנם, רעועות

חלמוד תורה בדרום מארוקו
כיסופים היונקים ממסורות דתיות ומשיחיות

משפחה יהודית במארוקו

רבה יותר ולהבעת סולידריות עם יהודי מזרח-אירופה ועם יהדות גרמניה מיד אחרי עלייתו של היטלר לשלטון נודע במאמציו הבלתי-נלאים לגייס כספים בעקרון הקיימת וקרן-היסוד. כמו אצל כל "הציונים הזרים" הייתה הצרפתית שגורה על לשונו.

בבואנו להעריך את התפתחות התנועה הציונית במארוקו עד 1939 אנו נוכחים לדעת, כי לנוכחותם של הציונים המקומיים ושל שליחי קק"ל וקרן-היסוד על היהודים נדעה השפעה מוגבלת בלבד. אף-על-פי-כן היו כמה וכמה אירועים ראויים לציון, אשר ברבות הזמן משכו יהודים שורות התנועה הציונית, ומכאן שהתגבשות המבנה הציוני המדיני — ככל שהיה בלתי-מאורגן ורעוע — במהלך השנים שבין המלחמות היותר מסנרת להתפשטות הרעיון הציוני בקרב הקהילות לאחר 1939.

במרוצת שנות הארבעים משכה התנועה בהדרגה חברי לא רק מקרב שורות ההנהגה, שנתחנכה על ברכי התרבות הצרפתית או זו בעלת הנטיות החילוניות, והסיבות להצלחה שנקצרה ברבות הזמן טבעות, אולי, מהשתלשלות המאורעות, כפי שבאו לידי ביטוי ערב מלחמת העולם השנייה א. תחיקה, שהיה בה כדי לתקן כליל את היהודים וה"מאחזאן" (הממשלה המארוקנית), משיפוטתו וממעמדם כ"עם מוגן" בחסות האסלאם; סרוב רשמי הפרוטקטורט הצרפתי לשקול הענקת אזרחות צרפתית ליהודים או זכויות משפטיות אחרות; הוא הדין במדיניות דומה שהייתה קיימת באזור הספרדי — אלה הביאו להו ככחותם של אחדים מבין היהודים שלמדו בבתי-ספר עממיים ותיכוניים צרפתיים. היה בכך כדי לחתוף אותם לחפש תחליף לאמצעי-הציון בסגנון האירופי.

השמונים של המאה הקודמת. כדוגמת חלוצים אחרים, אשר התיישבו מן הציונות בראשית דרכה, עזב את ארץ-ישראל ב-1893 כדי להתיישב בפריז, שם המשיך בלימודי הרפואה. אחרי-כך מונה לרופא הראשי בבית-החולים הצרפתי בטנג'יר, שם פתח בפעילות ציונית, שבה המשיך עד פטירתו ב-1932.

14. יונתן תורץ: יהודי מפולין שבא למארוקו בתחילת שנות העשרים, כאשר הארץ הייתה בשלה לפעילות, כטענת השליחים הציונים. אף כי בסופו של דבר התיישב בארצות-הברית, עשה תורץ בהתלהבות להפצת השקל בקזבלנקה, אשר החלה להסתמן כמרכז הציונות המארוקנית; הוא כונן קשרים הדוקים עם הלשכה הלונידונית של ההסתדרות הציונית העולמית ועם קרן-היסוד והוציא לאור את העתון L'Avenir Illustré, אחד מכלי-הבלטוי החיוניים ביותר של התנועה הציונית בצפון-אפריקה.

15. אוגוסטין אנשל פרל: ציוני מיליטנטי פעיל במארוקו הספרדית, בטנג'יר ובאלג'ירס (בספרד). הוא נולד בארופה המזרחית, שהה בארגנטינה ונדע בכינוי "רבי אשר". מכיוון שלא היו לו, ככל הנראה, קשרים רשמיים עם ההסתדרות הציונית באירופה, בניגוד לתורץ, גינה פרל בגלוי את מערכת החינוך החילונית ברשת בתי-הספר של כ"י"ח, האשים את הסגל באחריות לתהליך התרחקות בני-הנוער מן היחידות ואף תקף את הציונים המקומיים על היותם אפורטוניסטים. הוא זה אשר הוציא לאור את "Renacimiento d'Israel" בצפון-מארוקו.

16. שלמה כגן: יהודי רוסי, פעיל בקזבלנקה. הוא היה חבר בוועד המעל של הפדרציה הציונית של צרפת (מחלקת מארוקו), ועודד את הציונים במארוקו לפעילות

יום טוב ד. צמח
נציגה השני במחלוקת
של כ"ח במארוקו

קרוי היסוד. בה במידה חשש ממאמציהם לכוון פדריצה ציונית, שתהיה קשורה ישירות או בעקיפין להסתדרות הציונית. אין ספק, כי צמח החל לחשוש מן התחרותיות בכוח של הפדרציה הציונית ומסכנת האיום האפשרי על מידת ההשפעה, שממנה נהנתה כ"ח בקרב הקהילות למן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. ב־1927 העיר צמח, אשר לא המעיט עוד בערך הזרם הציוני:

"כ"ח ביצעה את עבודתה בשקט ובפשטות, בעוד נוכחות הציונים מורגשת באמצעות שיטות פרסומת חדישות. פקידיהם אינם מוטרדים בגין עקרונות מדעיים, הם מבטאים כרוב פאר והדר רעיונות אחדים הנוגעים לצדק, לזכויות [היהודים] ולשוויון, שעליהם כמעט אין איש יכול לחלוק. כך הם גוברים על יריביהם. הטעם, שבקיאיות שטחית בלבד בהתפתחויות הפוליטיות, מקבל את המצע שלהם בחתלהבות. כיצד ניתן לבלום זרם זה?"¹⁸

עמדה דומה נקט בפריז מזכיר כ"ח, זיאק ביגר, בתגובה לדאגה שהביע אחד המורים ב־1934 ביחס לפעילות הציונית בסאפי:

"האם אנתנו — אשר במשך שנים רבות נאבקנו כדי לעורר בבניאדם עניין ברעיון האמנציפציה של היהודים — מסוגלים לתמוך בתנועה המנוגדת לגמרי למאמצינו? תהליך האמנציפציה הוא, לדעתנו, ההסתגלות המוחלטת של היהודי לימודתו החדשה [צרפת]. הציונות ושיטתה תיה הבלתי-יכשרות מגנה הסתגלות זו."¹⁹

גישת זו של כ"ח בפאריס וקנוי המדיניות של פקידיה במארוקו עוררו מחאות מצד הציונים. יוסף ה. לוי מפאס דיבר על כ"ח כעל "פסבדו־אליאנס", אשר בבתי-הספר שלה זילזלו בחינוך היהודי, הוא כיוון את התקפתו אל עבר יחיאל זגורי, נשיא הקהילה היהודית של קובלנקת, חבר נכבד בכ"ח, אשר היה אורח קרוא בחוגי הפרוטקטורט הצרפתי,

* "כל ישראל חברים", בצרפתית "Alliance Israélite Universelle" — Alliance — ברית. כלומר: "כרית-לכאורה" (ש.ה.).

ב. מגמות פוליטיות בארץ-ישראל, לרבות "המאורעות" 1936-1939, שהעידו על צמיחת היישוב והקראתה להגברת ליית היהודית לארץ-ישראל ממקומות שונים בתפוצות. ל אלה היה כדי לעודד חלקים מיהדות מארוקו להפנין זרבות רבה יותר בהיבטים המדיניים של הציונות, גם אם ג הציונות שלהם היה מסורתית.

ג. העוני שלט עדיין בכיפה בחלקים ממארוקו, שבהם לא נלחחו הן כ"ח והן הפרוטקטורטים להפעיל את השפעתם, במקומות, שעל אף כל מאמציהם נותרה עדיין רמת חיים מתחת לקו האדום. בסופו של דבר, היה העוני לכלי וק רבי-ערך בידי שליחי מסוכנות היהודית, בעזרתו יכלו זרוט על נימי הפחד וההתפכחות של העניים, אשר חיפשו תליפים כדי לשפר את מעמדם.

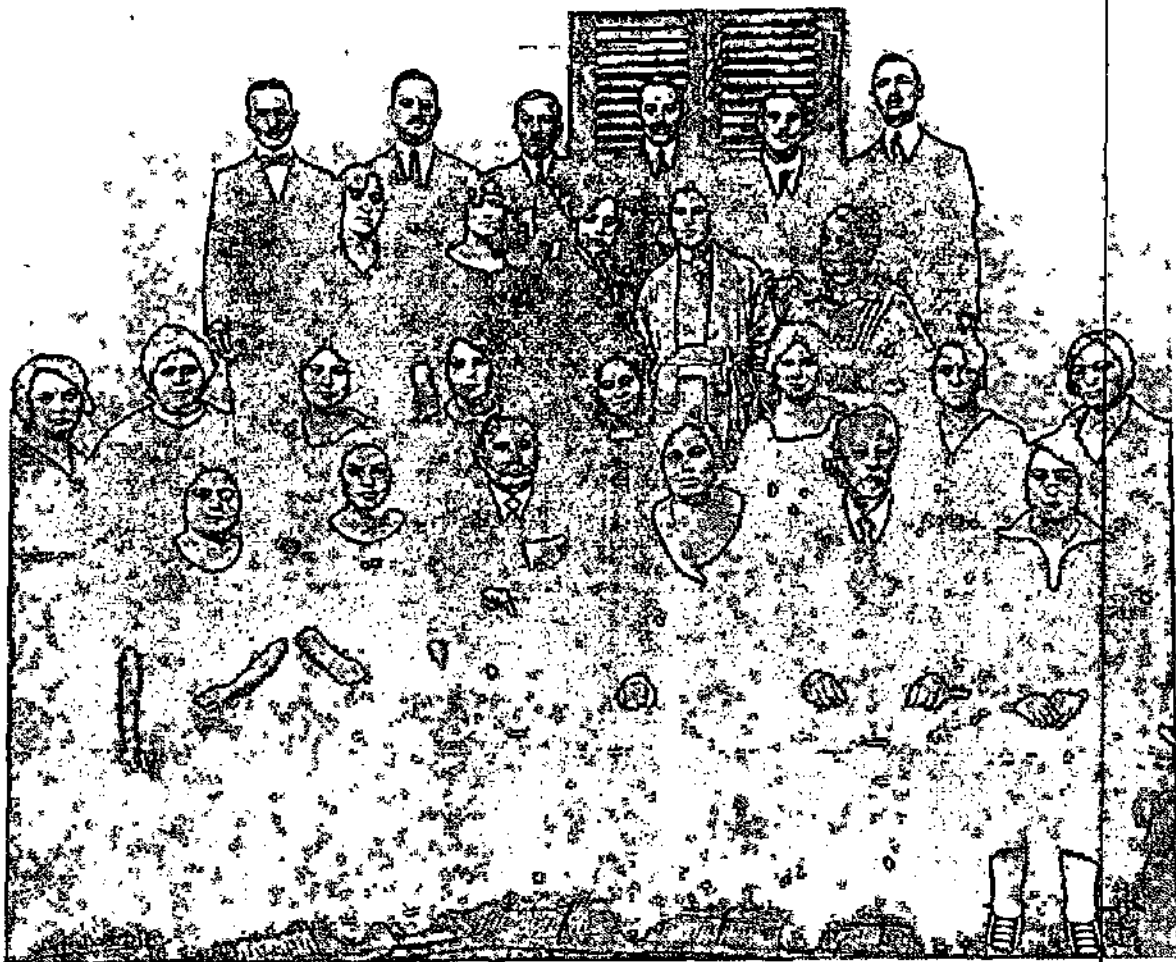
ד. שלטונות שטחי החסות של צרפת ושל ספרד סגרו חדים מן המועדונים הציוניים, ולא היו נכונים להסכין עם ילויים של מיליטנטיות. אולם השליחים הציונים היו שאים להיכנס לפנים הארץ, בהרחיבם במשך השנים את יסטי מעלתם ובהזדקם את קשריהם עם האוכלוסייה היהודית.

ההתנגדות לפעילות הציונית בתקופה שלפני 1939 נבעה במידה רבה משני מקורות: א. מן החברים בכ"ח; ב. מן זלאומנים המארוקנים, אשר הסתייעו משתי מגמות בקרב היחידים המשכילים — אימוץ ערכים אינדיבידואליים וציונות — גורמים אשר תרמו להרחבת הפערים הפוליטיים והתרברי תיים בין היהודים לבין המוסלמים.

חברי כ"ח התנגשו עם הציונים, שגם ביניהם נמצאו בוגרי בתי-הספר של הארגון. הציונים האשימו את כ"ח בהקרב המטרות היהודיות לטובת אינטרסים לאומיים (של צרפת), שכן על מנת שכ"ח תמשיך לתפקד נזקקו מנהיגיה למימון ולהשראה פוליטית כדי לקיים את מפעליהם החינוכיים והאחרים. לדברי הציונים, היה על כ"ח לקבל את ברכת ממשלת צרפת כדי לקיים את תוכניתיה בתחום החמרי ובתחומים אחרים. הם טענו, כי מדיניות זאת מגבילה את היקף הפעילות של כ"ח, מפני שאם תוכי ניות מסוימות אינן לרצון הצרפתים, כי אז כצד ממנה לטפל בסיבולן של קבוצות יהודים מסוימות בארצות בהן פעלה כ"ח. העימות בין הציונים לבין חברי כ"ח היה, לפיכך, ברוד: כ"ח שאפה לשנות ולשפר את מצב היהודים בארצות מושבם, וחתרה להשיג להם רפורמות חוקתיות, מדיניות וחברתיות. הציונים, לעומתה, קראו לעלירה ממשית של היהודים מן הגולה וליישובם במולדת. במשך פרק זמן ארוך דחתה כ"ח על הסף גישה מדינית כזאת

עד 1920 לא חשו רוב הנציגים והמורים של כ"ח במארוקו כי יש מקום לדאגה. הם ראו בציונות זרם חולף, או כפי שהסביר זאת באחת ההזדמנויות יום טוב ד. צמח, הנציג המפורסם והשנוי מאוד במחלוקת, מטעם כ"ח במארוקו — הציונות היא קול קורא במדבר, שאין לו הד; בעוד כ"ח הושיטה סיוע בהכשרת עילית בעלת חינוך מערבי, אשר חלק ממנה עלול היה לצאת חוצץ נגד האידאליים הצרפתיים, הרי שהייתה זו קבוצה בלתי-מאורגנת, עזרת זיקה פולרי טית, שדובריה לא היו אלא "יואמים מכשרים."¹⁷

אכל הרף העדר פעילות מאורגנת כדכיו וחרף המשברים הכספיים והמנהיגותיים, שבהם התלבטו הציונים במארוקו, נלאה יום טוב צמח אטראט מן הטקטיקות שלהם ומכושרם לשמור על קשר עם השליחים של קקיל ושל

קבוצת מריי כ"ח במארוקו בשנות השלושים
אופוזיציה מבית לתנועה הציונית במארוקו

שים ביססו את השפעתם. מחד גיסא, תקפו הלאומנים או הנטיות היהודיות לתמוך בצרפת ואת מאמצי כ"ח לקרן את היהודים אל המטרופולין, ומאידך גיסא, גינו את הציונים על שהטיפו לכך, שארץ-ישראל היא מולדתם של היהודים. הם קראו ליהודים לשמור על נייטרליות בנושא ארץ-ישראל, בשעה שלאומנים אחרים הצהירו על הצורך בהכנה מוסלמית-יהודית. כפי שהסביר אחד מראשוני הלאומנים ב-1933, מוחמד אל-חולטי:

"הבנה זאת, המבוססת על כנות ועל נאמנות, תהווה את נקודת המוצא לשני מחנות הנוער ותביא לפעולה משותפת מצידם בהתירה לנון רפורמות דחופות בתחום המשפטי... בפנותנו [אל היהודים] ובהושיטנו להם יד מסייעת, רוצים אנו להוכיח להם, שהנוער המוסלמי של ימינו, החדור תחושות סובלנות ואהבה לאנושות כולה, שואף לשתף עמם פעולה בעשייה משותפת... אלא שהיה מוניה מעין זאת לא תהיה בתיקיימא אלא אם כן יהיו היהודים והמוסלמים מאוחדים על בסיס של שוויון מוחלט."²²

והאשימו בנסיון "לקעקע את אושיות תנועתנו."²⁰ גם האחים חדידה, שניהם סוחרים רבי השפעה בקזבלנקה, התייחסו אל זגורי כאל האחראי למצב:

"... הצד האחד והיחיד האחראי לכך, שבקזבלנקה אין זכר לציונות, הוא זגורי. מדוע זה קיימת פעילות ציונית בצרפת? ובתוניסיה, שהיא מדינה הכפופה לשלטון צרפתי? האם מדינתנו אינה שטח-חסות צרפתי? אז מדוע אנחנו מוגבלים? זאת מפני... שיש לנו מנהיג המייצג את תנועת כ"ח."²¹

דומה כי כ"ח היוותה את עיקר האופוזיציה מבית בקרב הקהילות היהודיות, והתנגדות זאת, או לכל הפחות האדיר שות למטרות הציוניות, עלו אף על התנגדות רשויות הפרו-טקטורט במארוקו הצרפתית והספרדית כאחד. גם המאחזאן לא נראה כמי שהגיב נמרצות לנוכח הפעילות הציונית, כפי שעשו נציגי כ"ח. עם זאת, אחרי 1930 לא הוגבלה עוד ההתנגדות לתנועה הציונית לכ"ח או לגורמים אחרים מקרב הקהילות, אלא הקיפה גם התנגדות מוחץ, במיוחד מצד לאומנים מוסלמים, אשר במרוצת שנות השלו-

ההסלמה, שחלה בפעילות האומנית המאורגנת במשך
 ווף שנות השלושים ולאחריהן, הקצינה באורח בלתי-נמנע
 את ההתקפות על הציונים ועל המטיפים להתנחלות כאחד.
 גורת-רוח גדלה והולכת מצד הלאומנים כלפי הנוכחות
 זקלונגאלית וחוסר העניין, שהפגינו רשויות הפרוטקטורט
 שילוב מוסלמים משכילים במנגנון המינהלתי, היה בהם
 כדי להקצין את הגורמים הקולניים בקרב המוסלמים,
 הקצנה זו הובילה לתביעות נמרצות לעצמאות. דבר זה לא
 תקבל בהתלהבות בחוגים היהודיים לנוכח העובדה, שהל
 אומנים הזדהו עם המנהיגים הפוליטיים הערבים בארץ-
 ישראל במאבקם נגד ההתיישבות היהודית ובשלטונות
 הבריטיים המנדטוריים. סוג זה של סולידיות מצא את
 ביטוי הגלוי בתהלוכות רחוב שארגנו, ואשר במהלכן קראו
 קריאות, כגון מוות ל"אימפריאליסטים" מארץ-ישראל²³.
 בכך היה, בוודאי, כדי למשוך חברים רבים נוספים אל
 הארגונים הציוניים.

ג. 1939-1945 — מלחמת העולם השנייה ושלטון וישי

פרוץ מלחמת העולם השנייה ונוכחותה של ממשלת וישי
 מ-1940 ועד לשחרור צפון-אפריקה בידי בעלות-הברית בנו
 במר 1942 גרמו לתקופת חרדה בקרב יהדות מארוקו.
 בחסות ממשלת וישי במארוקו הצרפתית נרדפו היהודים
 והוטלו עליהם הגבלות, חוקים משפילים ו"נומרוס קלאר"
 זוט"י בתחומים מקצועיים. באיזור הספרדי ובטנג'יר, אשר
 במהלך המלחמה נכבשה בידי הספרדים, התלבטו, אומנם,
 היהודים באיאלו קשיים, אבל לא סבלו מהצרות צעדהם
 על-ידי קובץ של צוים מפלים לגבי העסקתם כעובדי מדינה
 או לימודיהם בבתי-ספר ציבוריים כאחיהם בשטח-החסות
 הצרפתי.

בתקופת המלחמה הגיעה הפעילות הציונית ברחבי
 מארוקו למצב של קיפאון כמעט מוחלט. לא זו בלבד שהפ
 דרציות המקומיות חדלו מפעילותן אלא גם — כפי שכתב
 מאיר עמר, (פעיל ממקנס, אשר עמד בראש מחלקת העלייה
 למן מחצית שנות השלושים והשתדל להשיג מארץ-ישראל
 סרטיפיקטים לעלייה, במכתב שהיפנה לסוכנות היהודית
 ב-1944) — "תחמת פלדה חצצה בין הציונים המקומיים
 לבין עמיתיהם בארץ-ישראל ובאירופה; תחושתם הייתה
 כשל יתומים"²⁴. עמר התלונן, כי הציונים ממקנס לא
 הצליחו לשמור גם על הקשר עם הציונים בקזבלנקה,
 במיוחד למן התקופה שבה נסע תורגי לארצות-הברית. אף-
 על-פי ששמואל דניאל לוי, מראשי הציונים באותה עת
 במארוקו, פתח בתהליך של התארגנות מחדש בתוך הפדר
 ציה, נוקקה הציונות המארוקנית לבדקבית ארגוני²⁵.
 בעיות דומות של התארגנות מחדש בתקופה תבתר
 מלחמתית פקדו את היהודים באיזור הספרדי ובטנג'יר, שם
 הוגבלה הפעילות להיבטיה הסיפורתיים בלבד. חרף זאת
 הביע נציג הסוכנות היהודית, שביקר בטנג'יר ב-1944, כשה
 ייתה עדיין תחת כיבוש ספרדי, אופטימיות:

"הציונות מסוגלת למלא תפקיד מכריע בקרב היהוד
 דים. אבל מנחיגי הקהילה חוששים שמודעות יהודית
 עלולה להיות לציונים במיוחד בעיני השלטונות הספר

* הגבלות מספריות על מי מיבסה קבועה מראש (ש.ח.)

דיים. בבית-המדרש מלמדים עברית. תפקיד חשוב ממל-
 אים מורה ארצישראלי, העובד כאן זה שבע שנים (משה
 בן-מלכה), וכן מורה לעברית בבית-הספר של כ"י"ח (נ.
 אסא)... שני אנשים אלה ראויים לתמיכתה הבלתי-
 מסויגת של "הברית העברית העולמית."²⁶

פרק הזמן שבין 1939 לבין 1945 עשוי להחשב מכריע, שכן
 שימש קרש-קפיצה חשוב הן לפעילות הציונית והן להידוק
 הקשרים עם היהדות העולמית לאחר המלחמה.

ההתפתחויות העיקריות, אשר הובילו למצב דברים זה,
 הן:

א. נחיתת האמריקאים במארוקו (1942) והקשרים
 שכוננו מאז עם יהדות אמריקה ועם אירגוניה הפעילים
 (ארגון ה"ג'וינט" האמריקני - JDC - Joint Distribution
 Committee, "אוצר התורה" וחסידיו לובביץ', אשר ייסדו
 בתי-ספר דתיים במארוקו במרוצת שנות הארבעים ואחרי
 כן).

ב. החיים תחת שלטון וישי, השואה והזדהות יהודי
 מארוקו עם חסבל שפקד את אחיהם באירופה.

ג. ההתארגנות-מחדש של הפעילות הציונית, לרבות
 תחיית האגודות הציוניות והפדרציה וצמיחת מרכזי תרבות
 עברית, בעיקר בקזבלנקה.

ד. החדירה, בשלב מוקדם, של הסוכנות היהודית ב
 1944 לקרב הקהילות באמצעות שליחים (אף כי באורח
 בלתי-רשמי באותה עת).

ה. החקצנה שחלה בתנועה המארוקנית הלאומית.

ארגון כ"י"ח, שהיה מוקד כוח בקרב קהילות מאז 1862,
 ואשר התנגד לציונות בעקשנות במשך שנים רבות תוך כדי
 השתדלות לעשות למען היהודים המקומיים כדי שיקבלו
 אזרחות צרפתית, לא הצליח לרשום לזכותו הישגים פולי-
 טיים ממשיים. אחרי המלחמה נקט כ"י"ח גישה פשרנית
 יותר כלפי הציונות.²⁷ פרוץ המלחמה, הליבוש הגרמני של
 צרפת וכינון ממשלת וישי כרסמו באמינות של כ"י"ח כנושא

ד"ר ספיבקוב

פעילות ציונית בטנג'יר

"המחלקה ליחידות המזרח התיכון", שנוסדה ב-1948 במטרה לעזור - לפני שלב העלייה - ליהודים חסרי-הכוח שרוחם נפלה.

תנועות נוער חלוציות אשר ספגו השראתן מהאידיאולוגיה הציונית ("דרור", "גורדוניה", "השומר הצעיר, בית"ר וכיוצא באלה) היו מעוניינות אף הן בתמיכה וברגולציה מספר חבריהן בשלהי שנות הארבעים. אבל עד אז - כפי שניתן היה ללמוד מתזכיר של הסוכנות היהודית - ניכרה אך בקושי פעילות של ממש בקרב הנוער, ואפני התנועות הפעילות לא התפתחו דיין כדי שיוכלו להיו מסווגות כתנועות חלוציות או אידיאולוגיות, למעט אגודת בוגרי כייח, "אגודת קרל נטר", שהייתה קבוצה פרו-ציונית אשר עודדה לימוד עברית מדוברת והקמת תנועה צופית וא השיגה חלקת אדמה מתוך לקזבלנקה לשם הכשרתם ש עובדי אדמה, ותנועת "בני-היהודה", אשר אף היא דגל בהכשרה חקלאית.²⁸ אף כי בין 1945 לבין 1947 הרחיב תנועות הנוער הציוניות המקומיות כ"צעירי-ציון" את פעילותן מתוניסיה אל מארוקו, היו אף הן, כמו תנועות אחרות עדיין בחיתוליהן.

עם זאת הצביעו ההתארגנות מחדש במקום וההזדהו המגומות עם המאורעות ביישוב - שהושפעו בחלקן מהחלטת האו"ם על חלוקת ארץ-ישראל (ב-29 בטבת 1947) - בבירור על התפשטות הרעיון הציוני. כבר ב-1948 דווח, כי קהילה זאת, הגדולה מבין הקהילות בארצו האסלאם, אשר מנתה 200,000 יהודים, תרמה לקן הקיימת-לישראל יותר מ-1,200,000 פרנק, סכום שלא הי לו אח ורע בקרב קהילות צפון-אפריקה האחרות.²⁹ רק אחרי 1947 עלתה על הפרק במלוא הרצינות שאל העלייה. גלי העלייה ההמונית הממשיים נרשמו רק אחו אוגוסט 1954, בעקבות שורה של מהומות אנטי-צרפתי ש אירגנו לאומנים, ואשר במהלכן נפגעו ואף נהרגו יהודים.

הדגל של האמנציפציה בנוסח האירופי. ההתרחשויות בעולם היהודי, ובמיוחד השואה, היו בבחינת הלם קשה למנהיגים ולרבים ממעליו. אף-כי לא היו ברובם ציונים, הטיפו מנהיגי כייח באמצע שנות הארבעים לעלייה יהודית דחופה לארץ-ישראל, כפי שמשתקף הדבר באחד ממאמרי המערכת:

"השמדת המוני יהודים בגולת אירופה וחוסר האפשרות המעשית של שרידי הפליטה להגר למקום אחר - אלה הופכים את ארץ-ישראל למקום מקלט טבעי, תוכנית התיעוש האדירות בארץ-ישראל והפיכתה של הארץ לחברה מודרנית יאפשרו לפליטים רבים להתיישב בה. היהודים והערבים כאחד, החיים בישראל, יוכלו לעבוד שכם אל שכם על סמך תוצאות תהליך המודרניזציה של חברה זאת."²⁸

ד. 1945-1947 - הגברת הפעילות הציונית

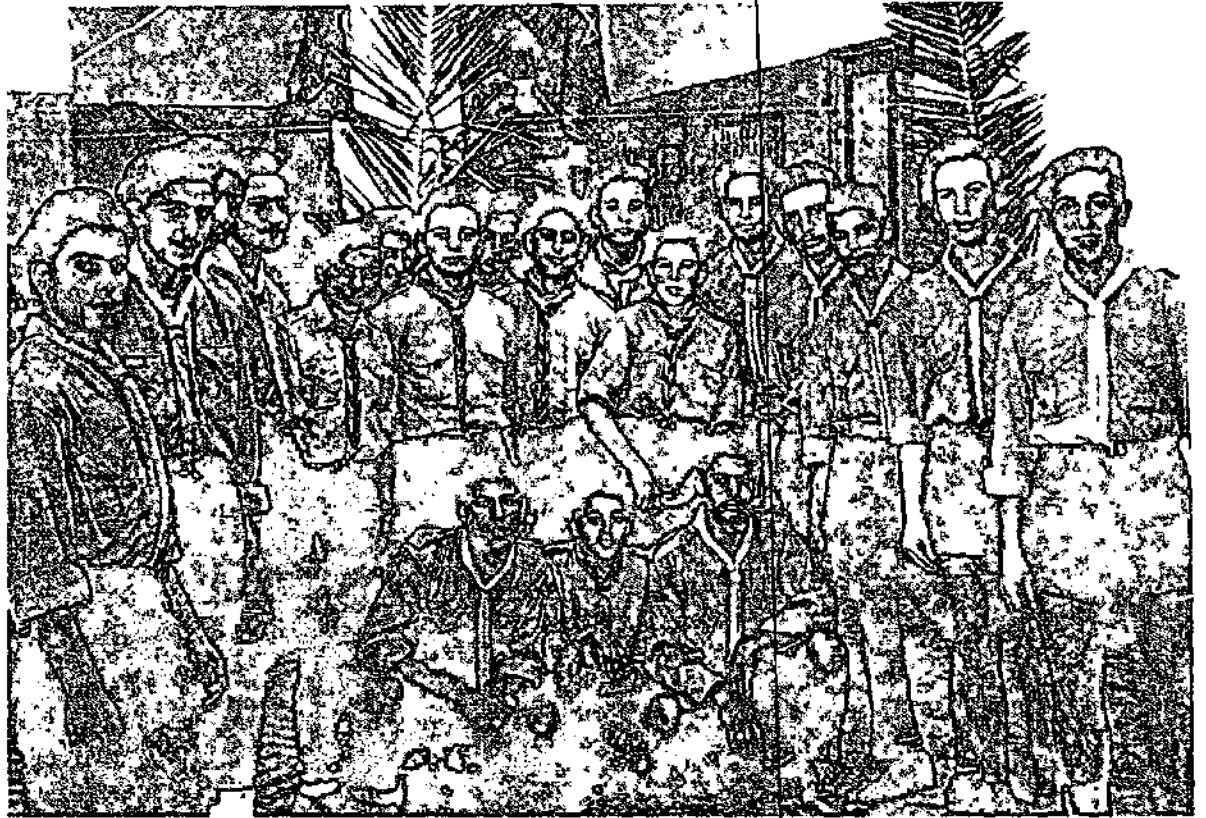
ביטול חוקי וישי אחרי פלישת בעלות-הברית הביא לתהליך של נורמליזציה, שהתחולל בחיי הקהילה היהודית ופתח לפעילות ציונית נמרצת. הגברת הפעילות הקיפה גם את פעילותה של הסוכנות היהודית, אף כי נוכחות נציגיה לא גררה עדיין בעקבותיה את ארגון היהודים לעלייה המונית. רק בתחילת שנות החמישים ובמחציתן היו שליחי הסוכנות היהודית מוכנים לארגן פעילות עלייה, ולמעשה, הרחיבו את תחומי פעילותם אל "בלי"²⁹, האזורים הכפריים במארוקו, שם נרשמו לעלייה חלק גדול מן העתודה המשמעותית של יהודים, שמעמדם החברתי-כלכלי היה צנוע, ואשר ביקשו תחליפים למצב הקיפאון הכלכלי שבו היו שרויים. במשימת זאת החליף את הסוכנות היהודית מיגוון של ארגונים ושל מחלקות, שהיו כפופים להנהיגותיה, במיוחד

העלייה לישראל

חודש	1951	1952	1953	1954	1955	1956
ינואר	182	158	311	153	1,462	2,548
פברואר	505	219	343	0	1,913	3,338
מרץ	372	37	442	132	2,326	2,896
אפריל	434	370	189	74	1,090	4,021
מאי	256	424	3	149	1,030	3,810
יוני	585	720	304	144	2,444	1,560
יולי	826	999	292	475	2,594	+1,000
אוגוסט	943	520	158	1,190	2,525	2,880
ספטמבר	1,544	288	0	2,050	2,847	3,500
אוקטובר	297	286	202	1,276	4,104	+1,000
נובמבר	226	450	0	2,423	3,158	+1,000
דצמבר	270	212	179	2,195	2,368	+1,000
	6,440	4,683	2,423	10,261	27,861	28,553

סייה 6 שנים: 80.221 + מועד.

מקור: ארכיון בנימין (330), (הועדה השנתית האחז-עשרה של המנהלים הארציים, פריז, אוקטובר 1956)

צילום: ארכיון הצילומים - בית התפוצות
צ'יש נחום נולדמן

חברי תנועה הצופים במאס, מארוקו
תנועה נוער תלוצית בעלת השואה ציונית

ראיות למכביר להזדהות התרבותית עם יהדות העולם. עיתונים וכתבי-עת יהודיים, שיצאו לאור בעברית בפולין, ברוסיה, בפרוסיה ובאוסטרו-הונגריה, חגיעו אף לתוניסיה. הם כללו מאמרים פרי עטיהם של פרץ סמולנסקי, של דוד גורדון ושל נחום סוקולוב, ומשכו את שימת ליבם של אחדים מבין החלוצים הציונים הראשונים.

הציונים התוניסאים הראשונים, אשר נהגו לשגר מברקי ברכה לקונגרסים הציוניים הראשונים, כללו בין שורותיהם את גבריאל אלוש, זיאק שלום, אלפרד אלוש, זייל בונאן וזיאק נהל. הם הקימו בצוותא את התאים הציוניים הראשונים בתוניסיה והקימו קשרים עם מארגני הקונגרסים הציוניים הראשונים.³³

פרשת דרייטס בצרפת והרגשות האנטי-יהודיים ששררו בקרב המוסלמים התוניסאים בסוף המאה העמידו את היהודים בתוניסיה (שהיו רגישים במיוחד לנעשה בצרפת), לרבות את אלה בעלי החשכלה הצרפתית, במצב קשה. כך קרה, שנפלו קורבן לשנאת הכיבוש האירופי בתוניסיה, אשר שאבה עידוד נוסף מן ההתפתחויות האנטישמיות בצרפת, וגם היו מטרה לרגשות ההסתייגות של המוסלמים, שהסתוו עליידי האירופים נגדם. האזי תימומי, חוקר תוניסאי אשר קשה לתארן כאוחד הציונים, הגיע למסקנה, שמי-1898 ועד תום פרשת דרייטס היו יהודי תוניסיה נתונים "בין הפטיש הצרפתי לבין הסדן המוסלמי".³⁴ אין ספק, כי תחלוצים הציונים ניצלו את האירועים בצרפת ובתוניסיה כדי לקדם את היעדים הציוניים. אולם באותה עת לא היו די חברים

העלייה התבצעה, יחסית, על מימנותה עד תחילת 1956, ערב מתן העצמאות למארוקו, שעה שהמלך מוחמד החמישי הורה לשים קץ באופן זמני לפעילות השליחים. מותו בפברואר 1961 ועליית בנו, חסן השני, לשלטון הובילו לשינוי במדיניות: זה הרשה לחדש את ההגירה מארצו. את הקהילה היהודית הגדולה ביותר בצפון-אפריקה פקד תחליף של חיסול עצמי הדרמטי.

תוניסיה: מרכז הסייעתיות הציונית

א. 1897-1920 — רגישות לנעשה בעולם היהודי

הקהילות היהודיות בתוניסיה, כאחיותיהן במארוקו, נימנו עם רכזי האוכלוסין הוותיקים ביותר בצפון-אפריקה. אחרי 1881 התחוללו בהן תמורות חברתיות, כלכליות ופוליטיות ניכרות, שכן הייתה זו השנה, שבה החל השלטון הצרפתי. היהדות התוניסאית עלתה על אחותה המארוקנית בשאיפתה לחשף להשפעה מערבית, אך עלה בידה, בדרך כלל, להימנע מאותו סוג של חיקוי התרבות הצרפתית באופן עיוור, שרווח בקרב יהודי אלגיריה.

הזדהות היהודים התוניסאים עם אמנותם הייתה רבה, והיא הביאה לסולידריות עם שאר התפוצות ולהתעניינות בגורלן. במרוצת אמצע המאה התשע-עשרה ובסופה ניתנו

כדי שיוכלו להתארגן כיאות, ולבד מזאת לדעת מה הייתה מידת יעילותם לאשורה.

בשעה שההתאחדויות הציוניות במארוקו, בחסות החיי לונים והרבנים גם יחד, צצו מאז 1900, החלו רק ב-1911 תמאמצים לארגן בהצלחה את יהודי הרובע היהודי בתוניס או במקומות אחרים. אז הקים אלפרד ולנסי, פרקליט בעל הכשרה צרפתית, את האגודה הציונית הראשונה, "אגודת ציון", יחד עם יוסף פרמי, שחיה רב, ויעקב אבנן פרה, רב ורועה רוחני של ה"קאנא". הגראנה היו יהודים, אשר אחרי גירושם מספרד ומפורטוגל במאה החמש-עשרה התיישבו בליברנו שבאיטליה. אחדים מביניהם בחרו לעבור לתוניס סיה ועזבו את ליברנו אחרי 1600; בתוכם היו סוחרים עתידי-מטון, שחיו כאירופים לכל דבר, ונבדלו בתרבותם ובהזותם מן ה"קאנאנקה", אותם יהודים, שמוצאם מארץ-ישראל ואשר בין שורותיהם נכללו יהודים ספרדים, אשר באו היישר לצפון-אפריקה במרוצת המאה החמש-עשרה, אחרי גירושם. שני המחנות היו מסוכסכים וטיפחו כבר מן המאה השמונה-עשרה, ובמשך שנים רבות, איבה אתנית. מאז 1881 איחדה התרבות הצרפתית את המשכדי לים ביותר מבין הגראנה והטאוואנסה, ואילו השאיפה הציונית תולידה הנהגה מאוחדת בתנועה, כפי שניתן להיר וזכה מן הדוגמה שנתנו ולנסי (חספרד), ברמי (מבני הטאור-אנסה) ואבריקה (מן הגראנה). אלא שחרף מגמות אלה נותרו רובם המכריע של בני טאוואנסה וגראנה צהובים זה לזה.

בדומה למארוקו, שבה הוצו ניצני האגודות הציוניות בקרב הקהילות ששכנו לחוף הים ובערי-הנמל ורק אחרי-כך התפשטו אל פנים הארץ. גם בתוניסיה הייתה העיר תוניס,

אלפרד ולנסי
אגודה ציונית ראשונה בתוניסיה

הקהילה היהודית החשובה ביותר ואשר שכנה לחוף הים, נקודת ההתחלה לפעילות הציונית. נוסף על "אגודת-ציון" ניתן למנות אחדות מבין האגודות החשובות ביותר, שקמו בין 1913 לבין 1920: ³⁵ "אוהבי-ציון" בקספס; "בני-ציון" בקניה; "תרחם-ציון" בסוקה; "עטרת-ציון" בקירכה; "תיפדה-ציון" בנגיל; "חיבת-ציון" בתוניס ו"בחורי-ציון" בתוניס.

ביחס לחלוצים הציונים במארוקו מנו האגודות בתוניס סיה לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה מספר קטן ולאז דווקא אחיד של רבנים ושל צעירים חילוניים, אשר מטרה תיהם הוגבלו להפצת העברית המדוברת והשקל, להעלאה על נס של הישגיה המדיניים של התנועה הציונית, כמו הצהרת בלפור, ולהגדלת מספר החברים הפעילים והמסווי פים גם יחד. כמעט שלא נינקטו צעדים על מנת לעורר עליה לארץ-ישראל, שכן אגודות אלה היו רחוקות עדיין מלהיות תנועות המוניות. דבר זה ייחסו בחלקו לעובדה, כי רובם של הציונים בעלי החשכלה הצרפתית התגוררו, בדרך כלל, בפרברי תוניס ואריאנה, לה גולט, לה מרקה) או בעיר הקולוניאלית של תוניס, שבה התגוררו אירופים (צרפתים, איטלקים, ספרדים ובני מלטה). לפיכך היו פעילים ציונים אלה מעתקים מן הרובע היהודי — ביתם של המוני חיחודים.

מבין הציונים הפעילים היו אלה אלפרד ולנסי ורעייתו מרסל, ברמי ואבריקה, אשר הדקו את קשריהם עם הציר נות האירופית, השתתפו בקונגרסים ציוניים והביאו לידיעת הקהילות התוניסאיות הנקודות ביותר בפנים הארץ את דבר המאורעות ביישוב.

המלך טוחמד החמישי, במארוקו
התנגדות נמרצת לפעילות השליחים ולעזיבת היהודים.

הרב יעקב אכרחה
הרעיון הציוני אחר
אח ההנהגה

יוסף בראשי בחיילת פעולה

האב בתוניס לבין האגודות ברחבי המדינה. העלמס מן הזירה גרם לתהווהו בין הציונים, שכן אבדו להם הן הרוח המנחה והן הפעילים הראשיים. באותה עת ספורים היו הציונים, שהיו מסוגלים למלא את מקומם. המצטרפים מחדש נטשו את התנועה, התרחקו מן הפוליטיקה והחילו תית, שבו אל חיק המתבוללים או הצטרפו לחוגים קומוניסטיים וסוציאליסטיים בעלי השראה מקומית, ואילו ההנהגה הציונית עברה לידיהם של שמעון בלחסן, ארנולדו אטיאס והנרי מערק, אף כי השניים הראשונים חסרו נסיון ארגוני.

אירועים אלה, למרות היותם עגומים, לא הובילו את הציונות התוניסאית לייאוש מוחלט - נהפוך הוא. הפדרציה, שייצגה את הזרם העיקרי של הציונות, אומנם, התפוררה, אך מגמות ציוניות אחרות לא נעדרו השמעה. חרף המשבר השיגה התנועה הציונית הרוויזיוניסטית דריסת רגל בזירה התוניסאית כדי לנסות ולמלא את חלל ההנהגה, וגופים שונים שלחו שליחים בחסות ההסתדרות הציונית - כפי שארע במארוקו - גופים שעד אז לא היו מיוצגים. שליחי הקק"ל וקרן היסוד החלו את פעילותם בערך ב-1923, בניסיון כספים ובחתיבתם נמרצות בנעשה במקום, במטרה לעזור בשילובן מחדש של האגודות בפדרציה. אות מבשר תקווה אחר ניתן ב-1924, כאשר פליקס אלוש הוציא בספכס לאור את "Le Réveil Juif" ("ההתעוררות היהודית"), אשר יצא לאור עד 1934 כשבועון לוחם וככתב-העת בעל התפוצה הגבוהה ביותר בצפון-אפריקה.

בין הבולטים בשליחי ההסתדרות הציונית נמצא את יהושע בוכמיל מקררהיסוד, יוצא רוסיה, אשר ב-1896 נתבקש על-ידי הרצל לשבט את "חובבי-ציון" להשתתף בקונגרס הציוני הראשון; בוכמיל בא לתוניסיה ב-1923;

חרף העובדה, כי ולנסי היה איש רוח מבחיק - הוא חיב בוגר בתי-ספר צרפתיים ואף למד משפטים במונקלייה - והעובדה, כי ברמי הצטיין כנואם וכמארגן, לא עלה בידיהם לניס חברים רבים, בעיקר מבין בני הגרענה האירופים, אשר שמרו על אורחותם האיטלקית והביעו את רגשותיהם הפטריאטיים כלפי איטליה. הם לא היו מוכנים להעמיד את עשרם - שבא להם מעסקאות מסחריות עם אירופה, ולעיתים מזומנות בשרות הדי (המנהיג המוסלמי) או הצרפתים - לשרות מטרות ציוניות. יתרה מזאת - לא זו בלבד שהפדרציות הציוניות באירופה סרבנו בתחילה לחתי יחס ללהט שהפגינו אחיהם התוניסאים אלא גם התכתבו עימם בגרמנית ולא בצרפתית או בערבית, שדוברה במי היחודים, דבר שעורר כעס רב. נוסף לכך לא שלחו מאירופה שליחים יעילים עלימנת להשלים את הפעילות המקומית, והעתונות הציונית המקומית לא הייתה ברובה מפותחת, לחוציא, אולי, את "Voix d'Israel" ("קול ישראל") בצרפתית זאת "קול ציון" בערבית. העתונים של התנועות המת-בוללות, כמו "L'Egalité" ("השוויון"), שייצג את חברי כ"ח, קראו תיגר על כלי התקשורת הפרו-ציוניים.

ב. 1920-1939 - רבי-גוניות של תנועות ושל זרמים

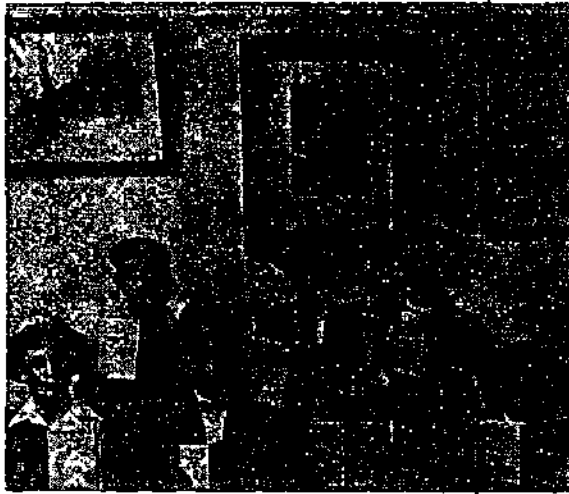
עד 1920 לא היה ספק בכך, שהפעילות הציונית נמצאה בחיתוליה. אבל שנת 1920 הייתה בבחינת נקודת-מפנה בתנועה הציונית בתוניסיה, בעקבות הצהרתה של כריטיניה בסרדרמו על מחויבותה לכונן מנדט בארץ-ישראל, מדיניות אשר נתקבלה בברכה בחוגים הציוניים המקומיים, ואשר העניקה תנופה מסוימת לארגון-מחדש של המנגנון הציוני - למשך שנים אחדות, לפחות.

בעיקר בזכות מאמציו של ולנסי נוסדה באוקטובר 1920 פדרציה ציונית - "הפדרציה הציונית של תוניסיה" - אשר זכתה מהר מאוד להכרה הרשמית של מימשל הפרו-טקטורט. היא נוסדה מתוך מטרה ברורה לשמש כארגון-גג, אשר יבא לאיחוד כל האגודות הקיימות או החדשות, שהיו פזורות בקהילות שלחוף הים, בערי הנמל ובפנים הארץ. יתרה מזאת - באותה שנה החל הנרי מערק, גם הוא ציוני ידוע, להוציא לאור את "La Voix Juive" ("הקול היהודי") עיתון אשר שימש עד 1924 כשופר האידיאולוגי של הנהגת הפדרציה. מ-1920 עד 1924 דומה היה, אם כן, לפחות למראית עין, כי הפעילות הציונית תזכה בתנופה ניכרת במסגרת הפדרציה. אבל באמצע שנות העשרים החלו לצוץ בעיות, אשר הזיקו לפדרציה, פילגו את חבריה והעניקו משנה-כוח לקבוצות ציוניות מתחרות, שתודתיהן קיצוניות יותר.

מה היו הבעיות השונות, אשר האטו, ולמעשה ניטרלו, את מאמצי הפדרציה במשך זמן-מה? ברור, כי אחדות מן הסיבות תואמות את מצב הפעילות הציונית במארוקו במשך אותה תקופה. אולם חשובה אף יותר עובדת עזיבתו של ולנסי את הזירה הציונית ב-1925 והחלטתו להתיישב בצרפת, דבר שהנחית מכה קשה על התנועה. רעיינתו, מרסל, התרחקה אף היא מן הפעילות. משמעות לא פחותה יש ליחס למותו הפתאומי של ברמי ב-1924, דבר שהביא להעדרם של שלושה תווק בתנועה בתוניס, בפדרציה וב"אגודת-ציון". הסדרים שהשכילו כמיוחד לדאוג לאחדות שתשרור בין הסיעות ולתאם צינורות התיקשורת בין מוסד

עשר יום בתוניס בחברת מנהיגי קהילת הגראנה, שמנתה 5000 איש. הוא אירגן ועידות והירצה על ההיסטוריה היהודית. בסופו של דבר, לא היפנה את טענותיו העיקריות אך ורק אל הגראנה, אלא הצביע על מגוון של גורמים הפועלים נגד ההתקדמות והאינטרסים הציוניים, וכיניהם: 42. א. רוב הציונים בעלי ההשכלה הצרפתית, לרבות ולנסי, לא היו דתיים, אלא דווקא מרוחקים מן הזירה היהודית, והם אינם מסוגלים ליצור קשר עם ההמונים; ב. בתייהטר של כייח ואלה שכשטח החסות הצרפתי הכשירו וטיפחו מקרב הגראנה והטאוואנסה כאחד מעמד, אשר היה חשוף לתהליך של התרחקות מן היהדות, דבר שהיה בו כדי להוסיף ולהסיג את ריחוקם ואת ניתוקם של הציונים בעלי ההשכלה הצרפתית מאווירת הגטו; ג. שליחי קק"ל וקרן היסוד אך בקושי כיבדו את המסורות המקומיות; גם הם לא היו בקיאים בתרבויות ובלשונות המקומיות, ומה שגרוע מזאת — הם התאכסנו במלונות לא כשרים ופגעו עד מאוד ברבנים המקומיים. הפתרון, שנראה לפציפיצי ולאחדים מן הציונים במקום היה — שההסתדרות הציונית תבקש לשגר שליחים ממוצא ספרדי המתמצאים בתרבות האירופית והצמוראפיקנית כאחת.

במרוצת סוף שנות העשרים נעשו מאמצים לשלוח ספרדים כדוגמת מוריס מסיקה מקרן היסוד, פרקליט מצרי

הרב יוסף באנטי ותלמידיו

מלכתחילה קצר הצלחה בניסו כספים בקרב בני המעמד הבינוני הנמוך ובקרב האומנים העניים, ואף הגיע אל הקהילות המסורתיות ואל המרכזים הרוחניים היהודיים ההיסטוריים, כמו קיירואן, שם הצליח לגייס מתוך כמה מאות משפחות 4000 פרנק. 36. במהדיה, מקום שבו טדעו בני הגראנה פריחוקם מן הציונות, גייס בוכמיל את תמיכת הרובד הרברתי העשיר, ובמיוחד את תמיכתו של יוג'ינו לומברו, התעשיין והאזרח האיטלקי, אשר שזי הוט הנקי לא היה ידוע לאשורו, אבל טאמד במליונים של פרנקים. בוכמיל שיכנע את לומברו לתרום 5000 פרנקים לקרן היסוד. 37. מאותה שנה גייס בוכמיל 183,500 פרנקים בעיקר בתוניס, בסוטה, בספס, בקיירואן, בנגה ובמפנין. 38. אבל לא עלה בידו להגיע אל נג'ל, ג'נזה, נ'קס וגרבה. 39. בוכמיל שיתוף פעולה עם ולנסי ועם ברמני לפני 1925. התרשמותו מברמני הייתה עמוקה, מה גם שלדעתו היה הוא ציוני בלב ונפש, דובר מספר לשונות בריטיות ומדריך שאין שני לו, אשר ליווה אותו לקיירואן ותירגם שם את טומוני לערבית למען התושבים היהודים, שלא ידעו צרפתית. אבל בוכמיל היה יותר מאשר מגייס תרומות — הוא הירצה נקהילות על נושא הפגמים שבתרבות המטיפה להתבוללות, על המצב העולמי ועל ההתחדשות התרבותית בארץ ישראל. 40. יחד עם ציונים מקומיים אחרים ביקש בוכמיל לצמצם באזרח מירבי את האיתה, שרחשו היהודים האיטלקים כלפי הציונות, מפני שהנימינים עם הגראנה היו העשיריים והמשכילים מבין כל היהודים, ושתי תכונות אלה היו חיוניות להתגה חזקה. הוא הוטרד מן הנוק הנגרם בגין האדישות של הגראנה, שהיה בה כדי לשמש דוגמה הרסנית לטאוואנסה. אלה טענו, כי אם הרובד העשיר יותר לא עמד בהתייבוניו, הרי גם הם אינם חייבים להקריב קורבנות גדולים. 41.

רוב בני הגראנה, כאזרחים איטלקים, אשר ספגו לתוכם את התרבות האיטלקית והצרפתית כאחת, לא נמשכו בנקל אל הציונות, למעט אחדים אשר הצטרפו לתנועה. כדי להשיג את תמיכתם החליטו בוכמיל וציונים מקומיים להזר מין לביקור אצל מנהיגי הגראנה את אלפונסו פציפיצי, מנהיג יהודי מאיטליה, כדי שינסה לדבר על לבם להצטרף לתנועה. פציפיצי, שהיה ציוני רבי השפעה, שהה חמישה

LA VOIX JU

Journal hebdomadaire d'Informations et d'Éducation Juive
Organe Officiel de la Fédération Sioniste de
La Voix juive a pour but la création
d'un foyer parvenu par le droit naturel.

Aux Juifs de Tunisie!

Aux Juifs de Tunisie, nous nous adressons en ce moment le droit que nous possédons d'être vos représentants et de vous parler en tant que tels, au sein de la Fédération Sioniste de Tunisie. Il y a un an, nous avons été élus représentants de la Fédération Sioniste de Tunisie. Nous avons eu l'honneur de vous parler, dans des conférences, de nos idées et de nos projets. Nous avons eu l'honneur de vous parler, dans des conférences, de nos idées et de nos projets. Nous avons eu l'honneur de vous parler, dans des conférences, de nos idées et de nos projets.

Comité Central:
 Président: **RAÏF MOHAMED ARABER**
 Vice-président: **ALBERT VALENTI**
 Secrétaire: **ALBERT VALENTI**
 Trésorier: **ALBERT VALENTI**

Comité de Propagande:
 Président: **ALBERT VALENTI**
 Vice-président: **ALBERT VALENTI**
 Secrétaire: **ALBERT VALENTI**
 Trésorier: **ALBERT VALENTI**

Comité de Propagande:
 Président: **ALBERT VALENTI**
 Vice-président: **ALBERT VALENTI**
 Secrétaire: **ALBERT VALENTI**
 Trésorier: **ALBERT VALENTI**

היקף היהודי
השופר האידאולוגי של הנהגת הפורציה

מבית הדין לערעורים באלכסנדריה. מסיקה היה ציוני מודרני, אשר הושפע הן מן הרבנות האירופית והן מן היהודית. אבל לא ברור אם המלצותיו להנהיג את הוראת העברית בבתי הספר היסודיים והתיכוניים שבתחומי הצרפתית, אשר לשם החלו ההורים לשקוח את ילדיהם במספרים גדלים והולכים, ולכוון רבנים רבים יותר אל הציונות המודרנית, שכן ההשפעה שנודעה להם בקרב הקהילות והאוכלוסיה של הרובע היהודי יכלה להביא תועלת רבה לאין שיעור לתנועה⁴³ היו לרצון לפציפיזם או לרבנים התונים איים. לדברי מסיקה, הדרך להכשיר את רבניהם על פי רוח חדשה זאת היא באמצעות ייסוד בית מדרש ספרדי מודרני בארץ ישראל בניחולו של הרב הראשי, בן ציון עוזיאל. שם יוכלו רבנים המתקדמים עם רוח הזמן ומורים לעברית מודרנית מתוניסיה ומקהילות אחרות באגן הים התיכון⁴⁴ לזכות בהכשרה מתאימה. אבל לא נגבש דבר בעל חשיבות; במהלך תקופה זאת ובמרוצת שנות השלושים הייתה הפירצה גוף חסר ישע, שאחד מהקווים המאפיינים אותו היה ביוזר הסמכויות ועריקת ציונים משרותיו. הפתרון לבעייה, כפי שהעריכו מערק כבר ב-1925, לא היה גלום בהפיכתם של הרבנים למודרניים או בהכשרת מורים לעברית. תחת זאת היה צורך לאושש את הפדרציה ולבססה בעזרת הופעתו של גורם זר בוירה הפוליטית. רק כור זינמי חדש יכול היה להיות בעל השפעה מספקת כדי לתקן את המעוות:

"הנסייון לימדנו, כי לא ניתן להשיג את תהליך הפיוס (הסיעתי) אלא אם כן הוא זוכה ב[תמיכת] אישיות ציורנית, זרה, שאינה מעורבת במחלוקות המקומיות והכל רוחשים לה העריכה וכבוד. אין נביא בעירו. מאמינים אנו, כי אישיות שתגויס למלאכה על ידי [ההסתדרות הציונית], האוצרת כין ידיה סמכות שאינה בתיערור, תשיג ביעילות את התוצאות המבוקשות..."⁴⁵

המשבר מבית התרחש בשעה שנגלו התפתחויות מכריעות, בעלות מגמות פוליטיות שונות, אשר נגעו לפדרציה ולאגודות הציוניות השונות; ההתפתחות העיקרית מבחינת הייתה רצונם של אנשי כ"יח לשמור על כוחם. אלה נתקבלו, בדרך כלל, בברכה בקהילות, למעט בקרב הדתיים החרדים, כמו בגריבה, למשל, שם לא הורשה הארגון בשום פנים ואופן לכוון בתי-ספר. כבר בתחילת שנות העשרים העלו הציונים את הרעיון, כי כ"יח תסולק מתוניסיה ובמקומה יקימו בתי-ספר צרפתיים-יהודיים על פי תמונבות הדומה של בתי-ספר, שהוקמו במארוקו הצרפתית בידי שלטונות הפרר טקטורט כדי לשמש תחרות לכ"יח⁴⁶ הנהגת הפדרציה האשימה את כ"יח ואת מדריכיה בהשפלת הכבוד היהודי, בהזנחת החינוך היהודי ובעידוד מגמות של התבוללות, וכן נופה באלפר קסג, מנהל כ"יח בתוניס, על שליבה הפגנות אנטי-ציוניות וסילף את העובדות בתארו את הציונים התרניסאים כבלתי-נאמנים, כאנטי-צרפתים וכסוכנים בריטים.⁴⁷

הציונים נטרו במיוחד טינה לסילואן לוי, אז נשיא כ"יח, שהיה פרופסור מכובד בקולז' דה פ'רנסי וספקן ביחס למעשיות מפעל החתיישבות ולעתידי הישוב היהודי בארץ ישראל. לוי הבהיר היטב נקודות אלה באזני הציונים במהלך ועידת השלום של ורסיי, למגינת ליבו ולכעסו של דרי היים

* מוסד להשכלה גבוהה בצרפת. (ש.ת.)

וייצמן. דבר זה התקשו הציונים התוניסאים "לעכל" - הם ראו בדעותיו של לוי דעות של בוגד וקישרו אותו עם כלל הדעות של כ"יח ביחס לציונות.

אחדות מן הבקורות, שנמתחו על כ"יח, היו בוודאי מוצדקות: על שהדגיש את החינוך הצרפתי - במידה רבה בגלל הסובסידיות הנדיכות של שלטונות הפרוטקטורט, שניתנו לבתי-הספר אשר נכללו ברשתות התוניסאית והמארוקנית של כ"יח, וכן על עמדתו האנטי-ציונית. עם זאת, מצביעה ההצעה להחליף את בתי-הספר של כ"יח ברשת צרפתית-יהודית (Ecoles Franco-Israélite) על כך, שהמניע המרכזי שבהתנגדות הציונית לכ"יח נבע מן התסכול, ששרר ובלט בקרב הנהגת הפדרציה בשל ההשפעה שממנה נהנו, מימים ימימה, נציגי כ"יח בכל היוזמות החינוכיות והאחרות בקהילות. עוצמה זאת עמדה למיכשול על דרך המאבק על ההשפעה, שביקשו הציונים להפעיל בחוגים היהודיים. אחרי ככלות הכול, היו בתי-הספר הצרפתיים-יהודיים - אילו ניבנו תחת אלה של כ"יח - נתונים לחסות שלטונות הפרוטקטורט. ואכן, כפי שהוכיחו הנסיגות המרים במארוקו, הונחו בתי-ספר אלא מכל ובל את החינוך העברי והיהודי במידה רבה יותר מכ"יח, ונתעורר הצורך לחסלם מסיבות אלה ואחרות. האם הייתה הפדרציה מעדיפה בתור ספר מעין אלה? לבד מואת - שלא כבמארוקו, שם הצליחה כ"יח לטפח בהדרגה מונופולין בתחום החינוך המודרני בקרב היהודים, הקפידו היהודים התוניסאים במידה גדלה והולכת על כך, שילדיהם ילמדו בבתי-הספר היסודיים והתיכוניים של שלטונות החסות (Ecoles européennes), מוסדות שבהם למדו בני לאומים שונים. דבר זה נתן כבר אותותיו המויקים במסורות היהודיות במרוצת שנות ה-20. דומה, אם כן, כי הציונים חברי הפדרציה ביקשו לסלק את כ"יח מתוניסיה, כנראה בשל העובדה, שהיא היוותה לגביהם תחרות חתורה להנהגת הקהילה.

אשר למגמות פוליטיות ותרבותיות אחרות ולצמיחת הניאורציונות, נרשמו מספר התפתחויות משמעותיות, כגון: א. התפשטות תנועת הנוער "האיחוד העולמי של הנוער היהודי" (UJFF); הופעת הרוויזיוניזם ובית-ה"ד⁴⁸; הופעת "השומר הצעיר" ו"גדוד קק"ל".

"האיחוד העולמי של הנוער היהודי" היה נקודת המוצא בקורות הנוער הציוני והפרו-ציוני ובתנועות הצופים בתוניסיה, אותה מדינה שהייתה למרכז ארגונים הלוציים. למן ראשית המאה העשרים, כאשר תנועות הנוער והצופים הסכו בהדרגה לתופעה כלל-עולמית לגילאי 9-20 ואף מעל לעשרים, הקיפו אלה גם את העולם היהודי. בצרפת קמה תנועה צופית, שבמסגרתה נוסד ב-1920 ארגון "הצופים היהודים של צרפת" (EIF); לגבי צעירים, שגילם מעל עשרים שנה, בוננה יהדות צרפת את "האיחוד העולמי של הנוער היהודי", שלשורותיו הצטרפו סטודנטים בקיימס קשרים לבביים עם מרכזי נוער בעולם. האיחוד שם דגש על הערכים היהודיים ועל הצורך בהתיישבות יהודית. מעניין לציין, כי בעת שהותם בפריז הצטרפו סטודנטים יהודים מתוניס אל שורות האיחוד, ובדצמבר 1924 הקימו סניף של התנועה בתוניס. ב-1927 הפך זה לתנועה צופית, שהייתה מסונפת לתנועת הצופים היהודים של צרפת.⁴⁹

מגמה נוספת הסתמנה ברוויזיוניזם ובדור הצעיר שלו, בית-ר. הרוויזיוניסטים הופיעו על הכימה המקומית בשלהי שנות העשרים, ממש במועד לנצל את משבר המנהיגות בפדרציה. ב-1927 לערך הצליחו הרוויזיוניסטים, אשר

תלחי.⁵² אבל התנועה הצליחה להגיע לפריצת דרך חשובה ביוני 1927, בבחירת נציגים לקונגרס הציוני החמישה עשר: היא זכתה ברוב מכריע לעומת רשימות מתחרות אחרות.⁵³ וגימדה בכך את הפדרציה. בזכות הנצחון ומאמצי מערכת הבחירות הללו של פליקס אלזש, של אלי לאזון (מספכס) ושל רנר ברונשניג (יהודי מאלזש, ששימש כמורה בבית-ספר תיכון בתוניס והאחר-כך לימד באוניברסיטה של אלג'יר, משם יצא שימעו למרחוק כאחד המזרחנים בעלי השם), הפך הרוויזיוניזם למגמה הציונית הפוליטית ששלטה בכיפה בתוניסיה עד שנות החמישים. ערב מלחמת העולם השנייה מעו הרוויזיוניסטים 3000 חברים,⁵⁴ וסניפיהם נתפרשו על-פני תוניסיה כולה, במיוחד בתוניס, בספכס, בסוקה, במוכ-נן ובקייוראן.

רוויזיוניסטים אחרים – אלפרד רוסי, יוסף אנקריו ואפ-ריס לאזון – הפגינו פעילות ועזרו להקים את סניפי בית-ייר המקומיים. הם נטשו את "השומר הצעיר" ושידדו להלך והצליחו להפוך את בית-ייר לכוח נמרץ, תוך כדי הבלטת קווי מדיניותו ותקיפת ההסתדרות הציונית, שמנעה מן הרוויזיוניסטים סרטיפיקטים לעלייה. אפרים לאזון הפך לנציג בית-ייר בצפון-אפריקה, שם נוסדו סניפים נוספים, בעיקר באלג'יריה. בתוניס נוסד מועדון פוליטי על-ידי אנשי בית-ייר, שבו אירגנו הרצאות והחליפו דברים קשים עם מתנגדיו השמאלניים של ז'בוטינסקי.⁵⁵ אחרי 1934, כאשר חדל העתון "Le Réveil Juif" ("ההתעוררות היהודית") לצאת לאור, זכו בית-ייר והרוויזיוניסטים בתגבורת בצורת שתונים אחדים: "La Gazette d'Israël", "La Voix Juive", ("הקול היהודי"), "Les Cahiers du Betar" ("מחברות בית-ייר") ואחרים.

"Les Cahiers du Betar" ("מחברות בית-ייר") יצאו במרוצת סוף שנות השלושים בלהט נגד הפדרציה המקומית, ההסתדרות הציונית והלאומנים המוסלמים של תנועת "ניאודסטור" של ספיב בורג'יבה. התקפה אופיינית, שהייתה כחרב פיפיות, התרחשה ב-1938 בעקבות יציאתה מתוניס של "שרה 1", האנייה הרוויזיוניסטית, אשר חצתה את הים התיכון ממל-בית שלה באיטליה בעיקר כדי לרומם את רוחם של הרוויזיוניסטים. עם יציאתה של האנייה לדרך תקפו המתירים התוניסאים את הציונים המקומיים ואחרים על שהחרימו את האנייה בנמלי הים התיכון והאשימו אותם במנייה בארץ-ישראל; הם לענו לסוכנות היהודית וכינוה הממשלה היהודית כביכול, בכתבם על יוסף פישר, מוכיר קק"ל בצרפת ובצפון-אפריקה, כי הוא "שנון מקצועי"; באותה עת האשימה בית-ייר את הלאומנים המקומיים על שתקפו את ביקורה של האנייה ועל שהציעו לנקוט צעדים "כדי לשים קץ לפירטיות הימית היהודית".⁵⁶

תנועת "השומר הצעיר", אשר התגבשה בארץ-ישראל במרוצת שנות העשרים כתנועת נוער הדוגלת בחיי קיבוץ, חדרה גם לתוניסיה ב-1929, אחרי ששניים מבין חבריה מבלגיה, שהיו בדרכם לארץ-ישראל, ערכו תניה בתוניס. ראשית, עשו לעצמם נמשות ב"איחוד העולמי של הנוער היהודי", וכאשר הצליחו להכתיב לעצמם חברים – הקימו סניף של "השומר הצעיר" בתוניס, ששמו היה "הצופים היהודים של תוניסיה".

אבל לתנועה לא היה צפון עתיד של ממש בתוניסיה או בחלקים אחרים של צפון-אפריקה לפני אמצע שנות הארבעים. לנך שלהי שנות העשרים ועד ל-1935, מועד שבו

ניתקו בהדרגה את קשריהם עם ההסתדרות הציונית, למצוא פתח כניסה לתוניסיה באמצעותם של צעירים, שהת-כחו מאשקוניהם ביחס לפדרציה ואשר העדיפו סוג זה של ציונות על פני קבוצות שמאלניות או כאלה הדוגלות בהת-בוללות. בין ראשי התנועה נמנה לא אחר מאשר פליקס אלזש, שרדף "Le Réveil Juif" ("ההתעוררות היהודית"), אשר נטש את שורות הפדרציה, העתיק את מרכז עתונו מספכס לתוניס והפך אותו לשופר של הציונות הרוויזיוניסטית הצפון-אפריקנית. הדבר הפך לעבודה, כאשר פירסם אלזש סדרת מאמרים פרי עטו של ז'בוטינסקי.

מתזכיר שפירסמה ההסתדרות הציונית ניתן ללמוד, כי צעדו של אלזש נחשב כמזיק לקיום הפדרציה, שכן טמון היה בו זרע הרסן לאין-ערוך במדינה, אשר לא ידעה להבחין בין ציונים לציונים, אפילו לא בין "מזרחי" לבין ההסתדרות.⁵⁷ אלזש, שעלה לישראל ב-1954 ונפטר בבתי-ים (1978),⁵⁸ היה הכוח המניע העיקרי במאמץ שהשקיע הרר ורוויזיוניסטים להשגת תמיכה של יהודי תוניסיה בתנועתו. כדוגמת ציונים אחרים העדיף את עמדתו הברורה של ז'בוטינסקי ביחס לצורך במדינה יהודית על פני תמרונו הזמירי רים יותר של וייצמן במסגרת הרשות המורכבת של הדיפלומטיה הבינלאומית, וזאת כדי שלא לנכר את הברי-טים. נאומיו של ז'בוטינסקי חוצבי הלהבות, רעיונותיו ודב-קותו בעמדה קשוחה כלפי הערבים ושלטונות המנדט בארץ-ישראל דחפו חלקים מיהדות תוניסיה לקבל את העמדה הרוויזיוניסטית.

"Le Réveil Juif" ("ההתעוררות היהודית") פתח במתק-פות על קווי המדיניות של שליחי קק"ל וקרן-היסוד בהע-דיפו את הסקבילה הרוויזיוניסטית לקק"ל – "קרן

הסתדרות השומר הצעיר

Eclairance Juifs de Tunisie

CARTE DE MEMBRE

מסגס חבר

<p>BITAN</p> <p>Nom: <u>BITAN</u> Prénom: <u>Yacine</u> Matière: <u>Alger</u> Date de naissance: <u>20 mai 1926</u> Sexe: <u>M</u> Adresse: <u>R. de Casbah</u> Alger le <u>26.5.45</u></p> <p>Krousko: <u>Bagration</u> Géoud: _____ Ma dragat: _____ Madregat: _____ Madregat: _____ D'ommes: _____</p> <p style="text-align: right;">30 Janvier 1945 Le secrétaire</p>	<p>LOI DES CHAMER</p> <p>1 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>2 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>3 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>4 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>5 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>6 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>7 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>8 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>9 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p> <p>10 - Le Chamer est membre de plein droit de son pays, de 1920 à 14 Janvier.</p>
--	---

הפסיקו זמנית את פעילותן, היה "השומר הצעיר" תנועה לא דווקא אחודה. מקור ההתנגדות היה במטיפים לחת"בוללות, כמסורתיים, בציונים חברי הפדרציה וכמובן – ברוויזיוניסטים. "השומר הצעיר" שהיה פעיל במיוחד בתוניס, היה התנועה הראשונה שהגיפה לעליית נוער המדינה, קריאה שבה תמך גם בית"ר. אבל רק מעטים צידדו בתנועה קיבוצית זאת. המסורתיים התנגדו לעליית נוער, שכן השלכות השקפה זאת היה בחן כדי לזעזע עד היסוד את תשתית היחידה המשפחתית המלוכדת והמסורתית.⁵⁷ לעומת זאת האשימו הרוויזיוניסטים את התנועה במעורבות פעילה בפעילות הקומוניסטית ובהטפה לאורח חיים קולקטיבי-קומוניסטי. כמעט כל שדות האוכלוסייה היהודית מתחו אז ביקורת על דבקותה של התנועה ברעיון שוויון המינים והשילוב היסודי של בני שני המינים בפעילות החברתית.⁵⁸ על האשמות אלה ועל אחרות הגיב ב־1931 ציון גביוזן מן "השומר הצעיר":

"הפדרציה שלנו, לא זו בלבד שהיא (מרוחקת) מן הקומוניזם, אלא שהיא לא הצליחה עדיין לתבחר את עקרונותיה הסוציאליסטיים... האידיאולוגיה שלנו מושתתת על ארבעה עקרונות: לאומיות, ציונות, יוזמה חלוצית ועידוד חיי הקיבוץ. הפדרציה שלנו צעירה למדי, ומטרותיה הן, בראש ובראשונה, להדגיש את ההיבטים הלאומיים והציוניים. אבל העלינו חרס כידינו... כאשר ניסינו להסביר לרוויזיוניסטים כי הקיבוץ הוא לנו דרך חיים... ולא רעיון פוליטי..."

"לגבי דינור, בנסיבות הקיימות זהו סוף הדרך. אנו מעוניינים שהפדרציה הציונית הקיימת תצדד בנו... ותראה בנו בעלי-ברית, הנהנים מזכויות מלאות; וכי יחדלו כל המתקפות וההאשמות בעלות הגוון הקומוניסטי."⁵⁹

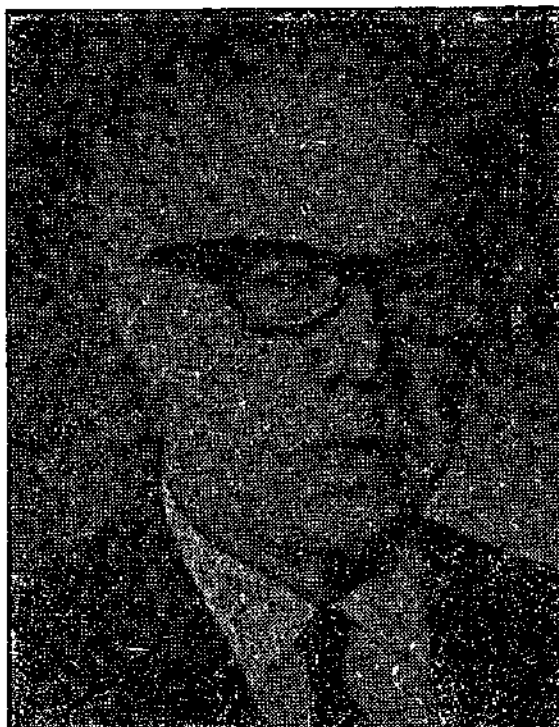
הפדרציה, שלא התלהבה במיוחד מן "השומר הצעיר" – בשל נטייתו לשמאל, אשר היה בה אך ורק כדי לחזק את ההשפעה הרוויזיוניסטית, בשעה שהרוויזיוניסטים האשימו את הפדרציה בשיתוף פעולה עם התנועה הזאת – לא הצליחה לבלום את הביקורות שנמתחו על התנועה. בעלי-הברית הנאמנים היחידים של "השומר הצעיר" היו הסר ציאליסטים המקומיים (יהודים ואירופים), אשר, למעשה, הבטיחו את רצף קיומה של התנועה. הם פתחו את שערי מועדונייהם ואת חוגיהם האינטלקטואליים בפני חבריה באפשרם להם עלידי כך לחתור למטרותיהם. יתר-על-כן, הם כתבו בעתות המקומית מאמריות מכה בענינם. ב־1931, תקופת תור "הזהב" של "השומר הצעיר", היו 300 חברים בתנועה.

שליחים אחדים מטעם "השומר הצעיר" בארץ-ישראל הגיעו ב־1931 כדי לחזק את הקשרים עם הפעילים המקומיים ולעודד עלייה. אבל, כפי שגרס רפאל בן-אשר, פעיל לשעבר: א. עליית הפאשיזם באירופה גרמה לחברים להתמקד בנצחון הסוציאליסטי על היטלר ועל מוסוליני, ולא דווקא בעלייה; ב. קומץ היהודים התוניסאים הצעירים שעלו לארץ שבו משם מותסכלים ובפיהם הטענה, כי עלידי ההתיישבות גזלו מן האוכלוסייה הבדואית והערבית את אדמתה ואת מקור פרנסתה; ג. אחרים עזבו את התנועה והצטרפו למפלגה הקומוניסטית הבלתי-חוקית או פנו אל הצד האחר של הקשת הפוליטית – והצטרפו לבית"ר.⁶⁰

יש להוסיף, כי המשבר הכלכלי העולמי, ששרר באותה תקופה, הגביר את נטיית התנועה לעבר השמאל, וכתוצאה מכך היא נקלעה לעימות אידיאולוגי מתמשך עם בית"ר ועם הרוויזיוניסטים. הכוחות הללו החלו לזכות בפופולריות בקרב הנוער בעל ההשראה הציונית.

חברי "השומר הצעיר" הספורים, ששמרו על נאמנותם המקורית, וציונים צעירים, וביניהם הסופר המפורסם אלבר קמי, יצחק אברהמי (בנו של יוסף בן-מיל) ורפאל גיורנו, ייסדו את "גודד-הקרן-הקיימת", אשר יחד עם "האיחוד העולמי של הנוער היהודי" תפסו את מקום הקרן-הקיימת לישראל. הם הושפעו ממגמות שמאלניות בצרפת, במיוחד מעלייתם לשלטון של ליאון בלוס ושל "החזית העממית" שלו. רוב הפעילים שקדו, עם זאת, על הפצת העברית.

אברהמי, שהיה מבין הכוחות המניעים מאחורי ה"גודד", טען, כי זה מורכב מערב רב של יהודים בעלי רקע מסורתי, שהשכלתם מתמצה בלמודים "בחדר" בלבד, מבני המעמד הבינוני המתפתח של בעלי השכלה צרפתית וכן מן הבורגנות העשירה יותר, שנטשה את שורות ה"איחוד העולמי של הנוער היהודי".⁶¹ "עמדנו ובידינו קופות קי"ל החכולות במטרה לאסוף תרומות", מספר אברהמי, "והיו לנו מושגים מעורפלים מאוד בנושא הסוציאליזם ובנייתו של חברה המושתתת על שוויון חברתי וכלכלי."⁶² הם שיתפו פעולה עם נחום ירושלמי, שליח של "ברית עברית עולמית", אשר בא ב־1938 מירושלים לתוניסיה. ירושלמי, שהיה ממוצא רוסי, היה פעיל בשורות תנועת "צעירי-ציון". חברי ה"גודד" העריכו אותו כשמרן למדי, המתנגד לתופעת הקיבוץ, אך עם זאת מדיך תרבותי ופוליטי בראשיבות, ולמדו בשיעורי העברית שאירגן להם בתוניס.⁶³ עם פרוץ המלחמה

פליקס אלוש
שומר לציונות הרוויזיוניסטית

וכינון ממשלת וישי בדבר עם ההגבלות הפוליטיות, שלאחריהן בא הכיבוש הגרמני, ריחפה סכנה חמורה על הפעילות הציונית, לרבות על זו של "הגדוד".

ג. 1939-1945 — פעילות ציונית בחשאי

כמו במאורקו היו גם כאן היהודים מוגבלים בכל מגורי המשק הקולוניאליים בתקופת שלטון וישי. הם הוגבלו גם בכניסתם לאוסדות חינוך, זגרוע מכך — תבוסת הגרמנים בצפון-אפריקה ונסיגתם לתוניסיה (בנובמבר 1942), שם התחפרו עד ה-7 במאי 1943, העמידו אותם במצב הרח"ס סכנות. במהלך ששת חודשי הכיבוש נכלאו יהודים מתונים, מספכס ומג'רבה, הפסידו חלק מעושרם, נאלצו לשלם קנסות כבדים והיו נתונים לפיקוחם המתמיד של סוכני הגסטפו.⁶⁴

כל פעילות ציונית חייבת הייתה להיפסק. אברהמי נזכר כיצד ערכו חברי "הגדוד" שעורי עברית בחשאי, בעזרתו של ירושלמי: "נהגנו להתאסף בביתו של ירושלמי... אשר היה ממוקם באורח מוזר למדי, מול בית-ספר, ששימש כבית-חולים לכובשים הגרמנים."⁶⁵ הפגישות נערכו בחשאי בבתי-עלמין יהודיים ובמרחצאות הצבוריים, אבל בשל הכיבוש לא התרחש דבר בעל משמעות.

בימי המלחמה הפך בית-הספר של כ"יח בתוניס למוקד פעילות ניכרת. ראשית, הצעירים, אשר סולקו מבתי-הספר של הפרוטקטורט תחת שלטון וישי או שמספר המתקבלים מביניהם הוגבלו, נרשמו אז לכ"יח והגדילו בכך את מספר התלמידים. שנית, ירושלמי ומנהל כ"יח, מ. חכים, אירגנו שעורי עברית בשעת הניתוק מן העולם היהודי. נוסף על-כן שימש בית-הספר של כ"יח בשלב מסוים את הגרמנים כמרכז לרשום הנכלאים במחנות העבודה.⁶⁶

השלכות הכיבוש הגרמני היו מרחיקות-לכת: "הגדוד" מנה אז 200 חברים, וחברי הנהגתו נשבעו, כי עם תום הכיבוש הגרמני יארגנו מחדש את הפעילות ויקבעו בראש סולם הקדימויות שלהם ייסוד תנועת נוער ציונית, תלוצית ועממית.⁶⁷ ייסוד תנועה מעין זאת היה נחוץ במיוחד לנוכח חששות "הגדוד" מפעילות בית-רית מחודשת ברגע בו יקץ הקץ על המלחמה. הן "הגדוד" והן ירושלמי היו מן המתנגדי דים החריפים לרוויזיוניסטים, וזה היה אחד הטעמים העיקריים שאיחד אותם במשך זמן-מה. כבר ב-1940 כתב ירושלמי:

"יתקוה אני, כי יבוא יום, שבו נראה את הבנים המור-דים הללו, את הרוויזיוניסטים, שבים אל חיק ההסתדרות הציונית. אולם גם אם יתרחש הדבר, כלומר אפילו יקום מחדש ציוני מאוחד, מוטב לא להניח לרוויזיוניסטים לטטול סדיהם את רסן הנהגתם של החיים הציוניים כאן. קיימים גורמים ציוניים רבים המקורבים מבחינה אידיאולוגית למפלגות אחרות: "הגדוד" של הקרן הקיימת (לחבדיל מ"גדוד מגיני השפה", שהוא רוויזיוניסטי) מקורב אידיאולוגית לשמאל, ובמיוחד אל הישומר הצעיר..."⁶⁸

לא זו בלבד שהרוויזיוניסטים היו בעיני ירושלמי לצנינים — כמוהו כתבלי הגדוד — הוא עמד על כך, ששימת הלב שהפגינה ההסתדרות הציונית כלפי יהדות צפון-אפריקה בהשוואה ליהדות אירופה מועטה מאד. לדבריו, הסכנה

שתרחף על ראשם בימי המלחמה תהיה ממשית, ויהדות צפון-אפריקה תתבקש להפגין את עצמתה; על התנהגה הציונית להבין, כי מבין המרכזים בתפוצות, צפון-אפריקה, אשר מנתה 450,000 יהודים בקירוב, רובם קרובים ליהדות, ואשר בה נרשמה פעילות מגוונת, אשר כללה את "המזרחיים" ואת "הציונים הכלליים" גם יחד, לבשה בהדרגה ממדים בעלי חשיבות ולא ניתן היה עוד להזניחה. הוא קרא להגשת סיוע להחייאת האגודות הציוניות הוותיקות, אשר היו כסימן ירידה למן מחצית שנות העשרים, ביקש לחזק את הפדרציה, וכמובן, גם לחזק את מעמדו בהנהגה של תוניס על-ידי מנינוי לרשות ועדה, שאמורה הייתה להחיל לתוכניות בחסות ההסתדרות הציונית.⁶⁹

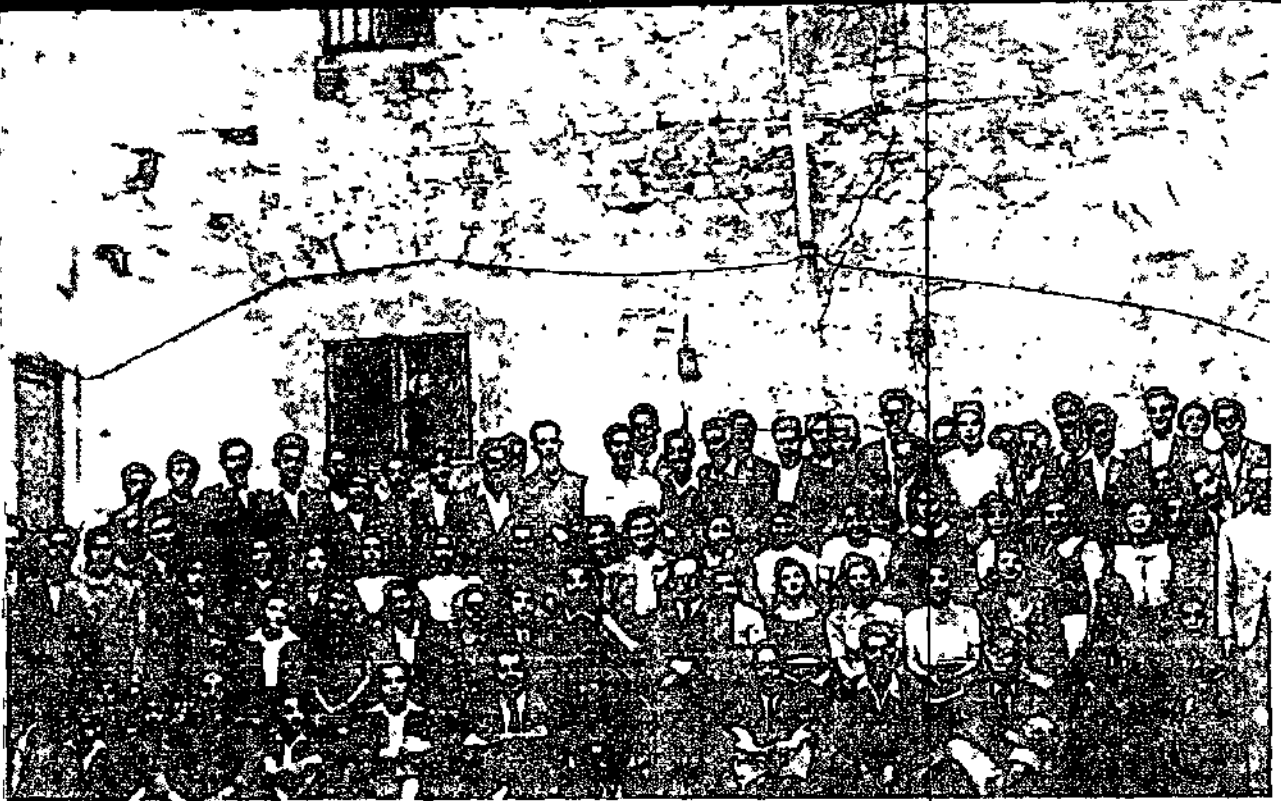
בקשתו זו האחרונה של ירושלמי לא נתמלאה, ובוודאי לא הייתה בתיביצוע, אפילו רצתה ההסתדרות הציונית לשתף פעולה. מאז 1940 הפיגה המלחמה את כל התקוות לפעילות ציונית בקנה-מידה משמעותי.

כאשר בא הקץ לכיבוש הגרמני, והפדרציה שבה לכוון את קשריה עם ההסתדרות הציונית, במחצית השנייה של 1943, הקימו ירושלמי ו"הגדוד" את תנועת הנוער "צעירי-ציון", שתשמש מכשיר לעידוד העלייה.

"הגדוד" וירושלמי עשו יד אחת לפני הקמת "צעירי-ציון" ובמהלכה, אבל ככל שהתפשטה התנועה החדשה ב-1944-1945 ואימצה לעצמה אידיאולוגיה בעלת נטיות קיבוציות, היו שמרנותו ומורת-רוחו של ירושלמי לנוכח המצב החדש מיכשול, שעמד על דרכם של חסידיו בעבר, ובאורח בלתי-נמנע הוביל למערכת יחסים מתוחה. ירושלמי כתב, כי היה זה הוא שהעניק לתנועה את שמה: "נתתי להם את השם 'צעירי-ציון' ויעצתי להם לדבוק במצע של צעירי-ציון..."; הסטיה מן העקרונות של תנועתו, שהסתמנה ברר-סיה, עוררה את חמתו של ירושלמי אשר הרחיק לבת ואמר, כי התנועה החדשה לא הייתה אלא תערוכת של "הצופים" העבודה-הרוויזיוניסטים.⁷⁰ הוא האשים את תלמידיו בעבר בהשפעה על תלמידיו הצעירים יותר להפוך לחברי קיבוצים ובכך שטענו, כי אם אינך מאמין בקיבוץ, אין לך זכות להתיישב בארץ-ישראל; כמו כן האשימם ברמיזות על כך שהוא בגד משום הסתייגותו לתמוך באידיאולוגיה שלהם. לפיכך — טענו — יש להיאבק בו כמו שנאבקים ברוויזיוניסטים ובמטיפים להתבללות.⁷¹

בסופו של דבר, עזב ירושלמי את תוניס בנובמבר 1945 וחזר לארץ-ישראל. בתזביר שהופץ נכתב בהדגשה, כי ירושלמי הגיע למסקנות הבאות:⁷²

- א. הרוויזיוניסטים ממשיכים לשלוט בזירה הציונית ואף רשמו לזכותם הישגים ניכרים באלג'יריה.
 - ב. שליחי ההסתדרות הציונית, לפני המלחמה ואחריה ובמיוחד אלה מטעם הציונות השמאלנית, שמו דגש רב מדי על השתייכותם המפלגתית, על חשבון שליחותם הציונית, ולפיכך עוררו את זעם מנהיגי הקהילה וגרמו בכך להתחזקת קות הרוויזיוניסטים.
 - ג. ההשפעה הציונית ניכרה הרבה יותר בפנים הארץ ובקהילות החוף הקטנות יותר מאשר בתוניס.
- תנועת "צעירי-ציון", אשר צמחה במקורה מן "הישומר הצעיר" ומן "הגדוד", אירגנה פעילות, אשר הסתעפה אל שאר חלקי צפון-אפריקה, והייתה לתנועה הקיבוצית והחלר-צית החשובה ביותר במקום עד בואם של שליחי הקיבוץ בשנים מאוחרות יותר. במרוצת אותה תקופה הגיעו שליחי הסובנות היהודית לתוניסיה, כמוהם כחיליים היהודים

הלמדי נחום ירושלמי בחצר ביה"ס "אלהים" בתוניס, כנוניס, 1942
לימוד עברית

השפעת השואה באירופה וסכנותיה לגבי המקומיים, שכרעו תחת עולם של ששה חודשי כיבוש גרמני והחשש, כי ברגע שתסיים צרפת את תפקידיה במקום, ישונו היהודים במידה מסוימת למעמד הקודם של "דיימי" (נתיני הבני התר"ניסאי) - כל אלה היו בין השיקולים העיקריים שדחפו לעלייה. (סיבות אלה נחשבו לכבדות-משקל גם במארוקו). נוסף על כך אין לשכוח את יהודי דרום תוניסיה - נכס וגרבה, למשל, אשר מאז ומתמיד היו חוזרים זיקה מסור-תית לציון. כאותה עת הצליחו למצוא ביתר קלות את הקשר בין הציונות המסורתית לבין זו המודרנית. תנועות הנוער, הצופיות ובעלות הנטיות החלוציות, צרפו לשורותיהן מספר רב של חברים בין השנים 1945-1947. נוסף על אלה שנוכרו למעלה הייתה קיימת תנועת "תורה ועבודה" בהנהגת תנועת "בני עקיבא"⁷⁵. בגרבה, למשל, פרשה אגודת "עטרת-ציון" את הסותה על כתב-עת ("תנועתנו"), אשר תקף את מדיניות הבריטים, שעל פיה כלאו את הפליטים היהודים שהיו בדרכם לארץ-ישראל במחנות מעצר בקפרי-סין; התנועה ארגנה אימונים בהגנה עצמית, לימדה עברית ואף ניצלה חלקת-אדמה לצורך הבשרתם החקלאית של עולים-בכוח.⁷⁶

תנועת "צעירי-ציון", שאף היא הייתה מעורבת בהכשרה, שיתפה אחרי המלחמה פעולה עם "האיחוד העולמי של הנוער היהודי". יחד מנו 1,500 חברים בתוניסיה לבד, 130 נוספים באלג'יריה וכמה מאות במארוקו; תנועת בית"ר מנתה 400 חברים, אך כפי שהעיר אביטבול - ובצדק - חרף היתרון המספרי הברור של "צעירי-ציון" עלפני בית"ר, נהנתה בית"ר מתמיכה ציבורית נרחבת יותר, מפני שהרר וזיוניסטים המשיכו לייצג את המגמה הציונית המרכזית בארץ.⁷⁷ למן שלהי 1946 החליטו הררוזיוניסטים לשוב אל

מארץ-ישראל שהיו בדרכם לאירופה, אשר אחדים מביניהם היו חברי קיבוץ. הם קשרו קשרי ארוה עם הפעילים המקור-מיים וסיפקו להם מידע מהותי על חי הקיבוץ. תשלובת זאת של נסיבות הובילה, ביוני 1944, לעלייתם של חברי קבוצת הפעילים הראשונה - רחל כהן, אברהם צרפתי ויצחק אברהמי - אשר התיישבו בקיבוץ בית-אורן; עולים נוספים, אשר הוכשרו טרם עלייתם בחקלאים וכצופים, עשו כדוגמת קודמיהם.⁷⁸ יתרה מזאת - כמהלך אמצע שנת הארבעים חידשו שליחי "השומה הצעיר" את פעילות התנועה, ובמקביל נתנו שליחי הזרועות השונות של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית ושל תנועות הנוער תנופה ניכרת לתהליך העלייה.

אחרי שהנפחה רוח חדשה בפדרציה, היא צרפה לשורר-תיה את דר' ג'ואפולד ברטנוס, לופא עור הונגרי, אשר התיישב בתוניס; פרטונס שימש כקהילה כמתורגמן של התביעות הגרמניות מן היהודים בקמי הכיבוש; לאחר הכי-בוש היה למוזכיר הפדרציה, ובמקביל שימש עד 1947 כנציג הסוכנות היהודית.⁷⁹ כך היו הקהילות, בשלב זה, מוכנות טוב יותר לקראת פעילות ציונית מרוכזת.

ד. 1945-1947 - מיגוון של תנועות ציוניות

המאורעות בארץ-ישראל, אי-השקט הפוליטי, שהלך והתעצם בתוניסיה ואשר התגבש בשאיפת האומנים לאר-טונומיה כצעד ראשון לקראת העצמאות וכיטול הפרוטק-טורט; חדירות פוליטיות ציוניות, שהחלו להוביח עצמן מאז תום המלחמה; חוסר-יכולתם, או שמא חוסר-רצונם של הצרפתים לחעניק אזרחות ליהודים בקנה-מידה נרחב מזה שפורט בצו מ'1923 (אשר קרא לתאזרחות סלקטיונית);

קוֹת יוֹתֵר.⁸⁰ מִבֵּין אַרְבַּעַת הַנְּצִיגִים הַנִּבְחָרִים לְקוֹנְגֵרֶס הַצִּיּוֹנִי הָיוּ שְׁנַיִם רוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים (רַחֵל רוֹסִי וְרוֹבֵר בְּרוֹנְשׁוֹיִם); דְּרִי לֵיאוֹפּוֹלְד בְּרֵטְנֵס יִיצַג אֶת "צִעִיר־צִיּוֹן", בְּעוֹד רַבִּי עֲזַרְיָה כֶּהֵן מֵיִיצַג אֶת "תּוֹרָה וְעִבּוּדָה".⁸¹

הַחֲלֻטָּה הָאוֹיִם מ־1947 עַל הַחֲלֻקָּה, יִיסוּד מְדִינַת יִשְׂרָאֵל, הַתְּסִיסָה הַלְּאוּמִית כְּמוֹ זֶה שֶׁבְּמֵאֲרוֹקוֹ וְהַמְּאֲמָצִים הַמְּשׁוֹלְבִים שֶׁל כָּל הַצִּיּוֹנִים מְבִיֵּת וּמְחַפֵּץ – כָּל אֱלֹה הַבִּיאוֹ לְעִלְיָתָם שֶׁל יוֹתֵר מ־50,000 יְהוּדִים לְיִשְׂרָאֵל, דְּהֵיִינוּ מַחְצִית מִיַּחַדוֹת תּוֹנִיסִיָּה, לְמֶן שְׁלֹחֵי שְׁנוֹת ה־40. הַמַּחְצִית הַשְּׁנִיָּה, שְׂדֵגְלָה בַּחֲלָקָה בַּהַתְּבַלְלוֹת, הַתִּישְׁבָּה בְּצִרְפָּת אוֹ נוֹתְרָה מֵאַחֵר, כְּתוֹנִיסִיָּה הַעֲצֵמָאִית שֶׁל בּוֹרְגִיבָה, בַּתְּקוּפָה שְׁלֵאֲחֵר 1956.

אַלְגֵּירִיָּה: צִיּוֹנוֹת רְדוּמָה

א. 1897-1920 – אֲדִישׁוֹת כְּלָפִי הַרְעִיּוֹן הַצִּיּוֹנִי

הַתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית בְּאַלְגֵּירִיָּה הֵיִיְתָה, אוֹלֵי, הַפְּחוֹת סִסְגוֹר נִיֵּת וְהַפְּחוֹת דִּינְמִית מִבֵּין בָּל עִמִּיתוֹתֶיהָ בְּצִפּוֹן-אַפְרִיקָה, בְּשֶׁל גְּלֵי הַתְּבַלְלוֹת הַעֲזִים בְּמֵדִינָה. כְּאִשֶּׁר בְּמֵאֲרוֹקוֹ נוֹתְרָה הַמְּסוֹרֶתִיּוֹת בְּעֵינָהּ בְּמִסְפָּר רַב שֶׁל קְהִילוֹת, חֲדָף הַתּוֹכְנִיּוֹת הַמְּגוֹוֹנוֹת שֶׁל כִּיָּה בְּתוֹמֵי הַחִינּוֹן וּבְתוֹמֵים אַחֵרִים, וּבִשְׁעַת שְׁכַתוֹנִיסִיָּה הַצִּלְיָחָה הַמְּסוֹרֶתִיּוֹת לְהַתְּקִיִּים לְצַד הַחִלּוֹנִיּוֹת, אֶפִּילוֹ כְּתוֹנִיסִיָּה וּבְסִיבִיבוֹתֶיהָ, אֶף כִּי קְבוּצָה גְּדוֹלָה וְהוֹלְכָת שֶׁל יְהוּדִים רִשְׁמוֹ אֶת בְּנֵיהֶם לְבִתֵּי-סֵפֶר, שְׁבָהֶם הֵיִיְתָה שֵׁפֶת הַלִּימּוּד עַל טְהַרֶת הַצִּרְפִּיתִית (בְּתִי-סֵפֶר שֶׁל הַפְּרוֹטֶסְטָנְט) וְאִשֶּׁר בָּהֶם הַזְּנִיחוּ לְמִדֵּי אֶת הַחִינּוֹן הַיְּהוּדִי – הָיוּ פְּנֵי הַדְּבָרִים בְּאַלְגֵּירִיָּה שׁוֹנִים לְמִדֵּי.

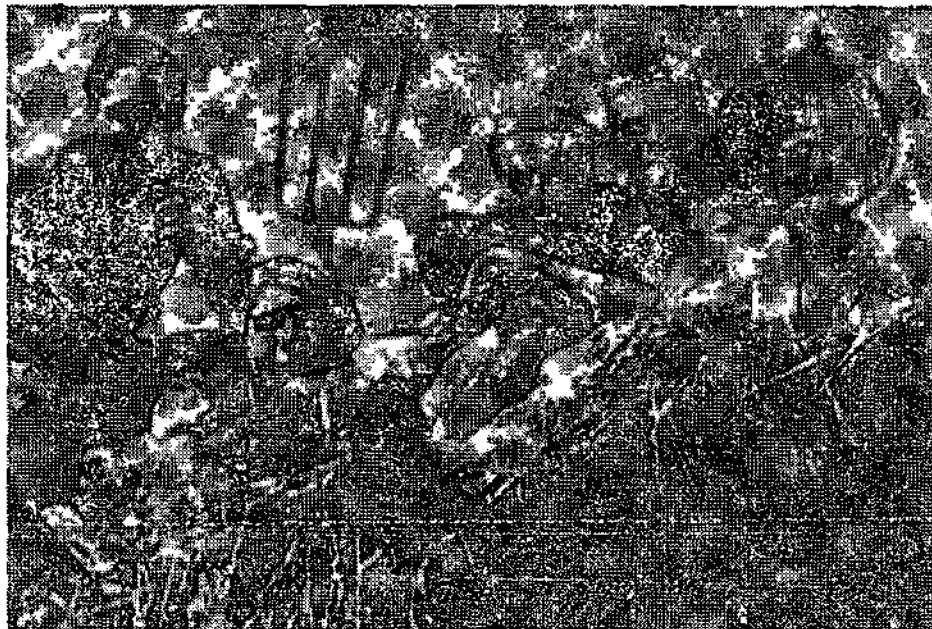
חֲבָרֵי תַּא צִיּוֹנִי קָטָן שִׁיגְרוּ כְּבֵר בִּסְפֵטֶמְבֶּר 1897 מִכְּתַב לוֹעֵד הַצִּיּוֹנִי בּוֹוִינָה. הַקְּבוּצָה כִּינְתָה עֲצֵמָה "וְעַד הַנוֹעַר

חִיק הַהִסְתַּדְרוֹת הַצִּיּוֹנִית, וּבַעֲקֻבוֹת זֹאת זִכְתָּה בֵּית-דִּר בְּתַמִּיכָה כְּסִפִּית גְּדוֹלָה יוֹתֵר מֵאַיְרוּפָּה וּמֵאַרְץ-יִשְׂרָאֵל. תְּנוּעַת אַחֲרוֹת, כְּגוֹן "צִעִירֵי אוּחֵבֵי-צִיּוֹן" בְּסִפְסֵס, הִכִּינוּ אֶת הַנוֹעַר לַחֵי הַמוֹשֵׁב, וְאִילוֹ "דְּרוֹר" מִתְּנוּעַת הַקִּיבוֹץ הַמֵּאוּחָד חֲזָרָה לְתוֹנִיסִיָּה ב־1947, וּמֵאִז עַלֶּה בִּידֶת לַעֲשׂוֹת יָד אַחַת עִם "צִעִירֵי-צִיּוֹן" וְעִם קְבוּצוֹת אַחֲרוֹת; "דְּרוֹר" אֶף הִקִּימָה חֲזָתָה לְהַכְשִׁירָה בְּאַלְגֵּירִיָּה, שֶׁם הוֹכְשֵׁרוּ הַנִּיכִים מִמֵּאֲרוֹקוֹ וּמִתּוֹנִיסִיָּה בַּעֲבֻדוֹת גּוֹפְנִיּוֹת מְרוֹכְזוֹת, כְּשֶׁהֶם סוֹפְנִים אִידֵּאוֹלוֹגִיָּה לְפָנֵי עֲלִיָּתָם.⁷⁸ עִם חֲלוֹף הַזְּמָן וְתִרְמוֹ מֵאֲמָצִיָּהן הַמְּשׁוֹלְבִים שֶׁל הַתְּנוּעוֹת תְּרומָה הַשׁוֹבָה וְנִכְבְּדָה בְּיוֹתֵר לְעִלְיָנָם שֶׁל בְּנֵי-הַנוֹעַר רַבִּים לְקִיבוּצִים וּלְמוֹשָׁבִים, מֵה שֶׁנִּחְשַׁב לְפָרֵק חֲשׁוֹב בְּצִיּוֹנוֹת הַתּוֹנִיסִיאִית, וְהוּא נוֹשֵׂא חֲחוּרָג מְעַבֵּר לְתַקְיָפָה וְלַחִיקָף שְׁבָהֶם עוֹסֵק מַחְקֵרָנוּ זֶה.

הַבְּחִירוֹת בְּאֻקְטוֹבֶר 1946 לְצוֹרֵךְ שִׁיגוֹר נְצִיגִים לְקוֹנְגֵרֶס הַצִּיּוֹנִי הַעֲשָׂרִים וְשְׁנַיִם – הַקוֹנְגֵרֶס הָרִאשׁוֹן שְׁכּוֹסֵה אַחֵרֵי הַשׁוּאָה – הַצְּבִיעַ בְּבִירוֹר עַל עוֹצָמָן הַפּוֹלִיטִית שֶׁלֶּהֲאֵנוּדוֹת הַשְּׁנוֹת הַמְּסוֹרֶתִיּוֹת לְפִדְרָצִיָּה וְלְרוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים. רִשִּׁימוֹת אַחֲדוֹת הַתְּמַדְדוֹ עַל תְּמִיכָה: הַעִיקֵרִיּוֹת הָיוּ הַרוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים-סִים ("הַמְּפִסָּה תְּצִיּוֹנִית הַרוֹוִיזִיוֹנִיסְטִית הַמֵּאוּחָדָת"), "צִעִירֵי-צִיּוֹן" ("אֵיחָד וְהַגְּשָׁמָה"), "הַשׁוֹמֵר הַצִּעִיר" וְ"תּוֹרָה וְעִבּוּדָה". לְאַחַר מַעֲרָכָה מְמוֹשְׁכֶת וּמִתִּישָׁה עַלֶּה בִּידֵי הַרוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים לְשִׁמּוֹר עַל יִתְרוֹנָם הַמְּסִפְרִי לְעוֹמֵת כָּל קְבוּצָה בְּחֻדָּת אַחֲרָת, כְּשֶׁהַתּוֹצָאוֹת הַסּוֹפִיתִית הָיוּ: רוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים – 1,645 קוֹלוֹת; "צִעִירֵי-צִיּוֹן" – 1,555 קוֹלוֹת; "הַשׁוֹמֵר הַצִּעִיר" – 135 קוֹלוֹת; "תּוֹרָה וְעִבּוּדָה" – 698 קוֹלוֹת.⁷⁹

הַרוֹוִיזִיוֹנִיסְטִים הָיוּ רַבִּי-הַשְּׁפָעָה בְּתוֹנִיס, בְּסוֹסָה, בְּסִפְסֵס וּבְמִוֹכְנִיָּה. "צִעִירֵי-צִיּוֹן" נִהְנוּ מִמְעַמְד יוֹקֵרֵתִי בְּתוֹנִיס, בְּסוֹסָה, בְּגִירְבָּה, בְּנִרְזִי וּבְבִנְגֵרְדֵּעַ. "הַשׁוֹמֵר הַצִּעִיר" לֹא נִהְנָה מִתְּמִיכָה מְשִׁמְעוֹתִית בְּאִיזוֹר בְּחִירָה כְּלִשְׁהוֹ, בְּעוֹד שְׁלֵיִתְוֵרָה וְעִבּוּדָה" נוֹדְעָה חֲשִׁפְעָה רַבָּה בְּגִירְבָּה, בְּסִפְסֵס, בְּמִדְּנִין וּבְגִנְפָּה, שֶׁהָיוּ מֵאִז וּמִתְּמִיד קְהִילוֹת שְׁמֵרִנִיּוֹת וְאֲדוֹר

צִעִירֵי צִיּוֹן בְּהַכְשִׁירָה
כְּבִיגֵיאוֹרָה (1944)
מְכַשִּׁיר לְעִירוֹת הַעֲלִיָּה

היהודי" מקונסטנטיין, עיר שהייתה למאחז ציוני נמרץ. במכתב, שבא בתגובה לקונגרס הציוני הראשון, נכתב:

"הידיעות, שקיבלנו בנוגע לזומתכם להחיל תכנית ציונית, עוררו רושם רב בקונסטנטיין. הרעיון [הציוני] המוכר לט כבר, לנו הסובלים, ממש כמו אחינו הרוסים והרומונים, נתקבל בהתלהבות על ידי... האוכלוסייה היהודית של קונסטנטיין. רואים... אנו [ברעיון הציוני]... את הפתרון היחיד לשאלה היהודית...

"שוללים אנו את עמדתם של האנטיציוניים החיים בסביבתך, שבה עדיין לא חרגה האנטישמיות מעבר לכל מידה, ועל כן הם חוזים את העתיד [באורח שונה] ומסכינים עם [המושג]... של אחוות עמי העולם בעתיד..."⁸²

המגעים המוקדמים עם הציונות האירופית, ככל שהיה בהם כדי להמתיש דאגות המקומיים, לא היה בהם בשום פנים ואופן כדי לשנות מן התמונה הכללית של אדישות הקהילות הגדולות יותר כלפי הרעיון הציוני. היהודים, אשר במהרה הפכו לחלק בלתי נפרד מצרפת, שכבשה את אלג'יריה ב-1830, ידעו תמורות תרבותיות ופוליטיות מעמיקות במרוצת התקופה שבין 1845 ל-1870. ב-1845, לאחר מאמצי שכונו נמרצים מצד יהדות צרפת, ארגנו היהודים המקוריים מחדש את קהילותיהם בצורת קונסיסטוריות "Consistoires", על-פי מתכונת קהילות יהודי צרפת שנתגבשו במקורן ברחבי צרפת וקבלו את ברכתו של נפוליאון. בצרפת עמדו בראש הקונסיסטוריות הללו חילונים ורבנים "מתקדמים", אשר בהדרגה, כפועל יוצא מן המהפכה הצרפתית ומן הרפורמות שנבעו מכך, התרחקו מן החיים היהודיים המסורתיים. הוא הדין באלג'יריה, אשר בה אורגנו מאז 1845 הקונסיסטוריות בחסות יהדות צרפת באלג'יר, באז'אן ובקונסטנטיין. אבות טיפוס אלה של הקונסיסטוריות הצרפתיות הגבירו את החילוניות בקרב הקהילות, שכן בין פעילויותיהן ענידו מנהיגיהן את שילוב הטער בבתי-הספר שכמערכת הקולוניאלית, אשר אליהם נהגו הצרפתים והאירופים האחרים לשלח את ילדיהם. התוצאה אותה היו: א. התרופפות החינוך היהודי, שכלל לא נכלל במערכת הלימודים ברבים מבתי-הספר אלה; ב. התרופפות מערכת בתי-הספר של "תלמוד תורה" וחסר להיטותם של היהודים לפתח מערכת חינוכית בסגנון כ"ח, משום שהייתה זו רשת, שבה התערב החינוך החילוני בחינוך היהודי. למעשה, פעלו רק מעט בתי-ספר של בי"ח באלג'יריה, בניגוד גמור לנעשה בתוניסיה ובמרוקו. ג. הירידה בעוצמתה ובהשפעתה של ההנהגה הרוחנית, מצב חריג אשר לא בא על תיקונו אלא לאחר מלחמת העולם השנייה.

"הצו של קרמיה" מ-1870, על סיוע ליהודים הזכות לקבל אזרחות צרפתית, היה ברישום בקרב רוב הקהילות. היוצאות מן הכלל הכולטות היו הקהילות הנידחות והדליות של דרום אלג'יריה, שם אך בקושי נהנו היהודים מן הצו או מחינוך צרפתי, ושם היו עדיין השטחים בסיקוח מנהל צרפתי צבאי, בניגוד למינהל האזרחי ששלט באזורים הערי רוניים. השלכות "הצו של קרמיה" הנחיתו מכת מוות על חשיבות הערכים והחינוך היהודיים, ומובן, כי במשך השנים

* גופים חילוניים המייצגים את התרבות החילונית ואת הקהילות כלפי השלטונות. הם קידמו את תהליכי האמנציפציה בקרב היהודים וניהלו עלייה רבנים וחילוניים כאחד.

החמירו את מצב היחסים המתוחים, שכבר שררו בין המוסלמים לבין היהודים.

התפשטות המבנה הקהילתי החדש - הקונסיסטוריות - ו"הצו של קרמיה", אשר העניקו באורח בלתי-נמנע ליהודים שוויון רב יותר לקהילות המתיישבים האירופים בכל המגורים - זכויות הצבעה, הטבות בתחום החינוך, אפשרות העסקה מנהלתית בקרב עובדי הצווארון הלבן, שרות צבאי - היה בהם גם כדי להקציץ את מצב היחסים הרעוע שבין האירופים ליהודים. האירופים הסתייגו ממתן החטבות המשפטיות, החברתיות, הפוליטיות והתרבותיות ליהודים. הטבות אלה סיפקו לקהילה הקתולית, האנטישית מית ברובה, מניע חזק דיו להתלונן על כך, שהיהודים כילידים נחותים חייבים היו דוגמת המוסלמים לדעת מה מקומם בהיררכיה הקולוניאלית. זה היה טיעון שגור בכל המתיישבים הצרפתים. האירופים הלא-צרפתים, רובם עובדי הצווארון הכחול, אשר לא יכלו לקבל אזרחות צרפתית עד להחלטת החוק ב-1889, כעסו על זכויות-היתר שניתנו ליהודים מפני חששם, כי היהודים יפגעו במעמדם ושיגו אותם במאמציהם לטפס במעלה סולם הניידות החברתית. המתיישבים הצרפתים היו חילוניים ורפובליקניים ברובם, ואילו המתיישבים הספרדים והאיטלקים שטאו את ההורוים מטעמים דתיים וכלכליים כאחד.

פרשת דרייפוס בצרפת של סוף המאה סיפקה לאנטישית מים האלג'יריים אות לפעולות נגד היהודים, ושיאן היה במהומות האנטי-יהודיות שנחוללו ב-1897-1898. היהודים נפגעו פגיעות גופניות, וחטויותיהם ורכושם נבזזו ונשדדו. עד ראיה תאר את המתומות באלג'יר בתחילת 1898 באוזן כתב של "גיואיש קרניקל":

"... מצאתי ביכבר הממשלה בשעה ארבע אחר הצהריים בערך, ביום ראשון, 23 בנואר, בחברת שני ידידים. מכבר מרכזית זו, אשר כחלק העתיק של העיר, מסתעפים שני רחובות ראשיים, בשני הקצוות - רחוב באב אַזוֹן ורחוב באב אַל נואד. ככר זאת היא מקום מפגש מקובל לכל שדרות העם, צרפתים כערבים. ביום שעליו אני מדבר, היא הייתה גדושה בהמון אדיר. אבל מעטים היו הערבים שם. כפי שגודע לנו אחר-כך, השתדלה המשטרה להקפיד על כך שיישארו בבתיהם. לפתע הבחנו בתופעה מהירה כהמון, שסיבתה התבררה במהרה עם הופעת יחידת פרשים של המשטרה, שיצאה מכיוון רחוב באב אַזוֹן אל הככר. במשך שעה קלה נפוץ ההמון, אבל ברגע שנעלמו הרובעים... הוא שב להתקבץ..."

... ראינו (ברחוב באב אַזוֹן) תריסי חלונות ודלתות שנופצו במכות פטיש לקול תשואות התמונים. התריסים השבורים, שנותקו מציריהם, שימשו רבים, שיצריהם שולחבו, כאילי-ברזל, ומיד החלו להישמע צלילי ניפוץ שמשות ומסגרות של חלונות ראווה. החנויות, שכך נפרצו, הוצפו מיד קהל וסחורותיהן הושלכו אל הרחוב... מה שהדהים אותנו למדי הייתה התנהגות המשטרה והצבא. הם סיירו לשוב ושוב ברחוב. הם הלכו על פני חנויות שנופרצו... אבל הם המשיכו בדרכם או בצעדיהם וכלל לא התערבו בנעשה. בכל מקום קיבלו את פניהם בתשואות יחי הצבא, מוות ליהודים! במקום לנצל את הימצאותם שם כדי לזכא את המהומות... דומה היה כי הם עוד מוסיפים להן גושפנקא רשמית ועידוד..."⁸³

הייתה, למעשה, בבחינת בלתי־קיימת. רק אחרי 1920 נרשמו אי־אלו התפתחויות בקונסטנטין, ובמידת־מה גם באלג'יר, באוראן ובקלמקן.

ב. 1920-1939

"האיחוד הציוני האלג'ירי", שהוקם ב־1920 באלג'יר, אמור היה לשמש גורם שיאחד את האגודות המקומיות. הוא מנה 270 חברים, רובם לא־פעילים.⁸⁷ גישה זאת של הפגנת אדישות מצד ציונים ולא־ציונים גם יחד השתקפה גם בהיעדר העניין בפיתוח עיתונות ציונית ויהודית מסועפת. להוציא את "La Verité" ("האמת"), כמעט לא הופיעו עד 1934 כל עיתונים רציניים בשפה הצרפתית. אז הוציא אלי גוזלן מקהילת אלג'יר, שהיה גם אחד ממנהיגי היהודים הנמרצים ביותר, לאור את ("Bulletin de la fédération des sociétés juives d'Algérie"). אבל גם לאחר 1934 נותר הבטאון הראשי של יהדות אלג'יריה אותו "עלון", אשר תקף את הביטויים האנטישמיים באירופה ובדרך כלשהי עלה בידו להמשיך ולהתפרסם בתקופות וישי ולאחר ממשלת וישי.

יהודי אלג'יריה דגלו בלא עוררין בדעה, שהעתונות היהודית אמורה לשמש מנגנון־הגנה בפני דעות קדומות ודיכוי. אולם היות שראו עצמם משורררים, כמי שזכו באמנציפציה ונהנים מזכויות שוות לאלה של האירופים, לא ראו צורך במפעל עתונאי נרחב. נוסף על כך יכלו תמיד לתרום את חלקם לעתונים ולכתבי־עת לא־יהודיים בעלי שאר־רוח באלג'יריה או במטרופולין.

רק כאשר פרצו בסוף המאה ה־19 או בתקופת פוגרום קונסטנטין באוגוסט 1934 מהומות אנטי־יהודיות, שבמ־הלכן תקפו המוסלמים — אשר הוסתו על־ידי אנטישמים צרפתים — והרגו יהודים, התנערו אלה והחלו להביע סולידריות עם התפוצות, לפרסם עותן ולמחות על מצבם בעתונות היהודית של מארוקו ושל תוניסיה השכנות. כפי שטען בלהט משכנע מיכאל אַנסקי, היה זה בעיקר בתגובה לרגשות האנטי־יהודיים⁸⁸, ובסך הכל היה זה מצב זמני, תופעה חולפת. ברגע שבו קשתפרו תנאיהם, שבו היהודים והדגישו את דבקותם בזרם ההתבוללות. גם בפוגרום, שהת־חולל בקונסטנטין ב־1934, ובמגוון העתונים האנטישמיים האירופיים באלג'יריה בשנות השלושים לא היה כדי לחוֹף את היהודים המשכילים אל חיק הציונות. הם העדיפו להתמוג בחברה האירופית חרף העובדה, שהאירופים השתדלו בכל מאודם לשלול מהם את זכויותיהם וללבות רגשות אנטי־יהודיים בקרב המוסלמים. המוסלמים, שנותרו בשפל המדרגה בחיררכיה הקולוניאלית, לא נהנו מזכויות כלשהן או ממערכת פוליטית משלהם, ולפיכך נטרו איבה הן לאירופים והן ליהודים. הם נטלו חלק בפוגרום של 1934 משמעם מפי האנטישמים כי יבואו על גמולם בעין יפה אם יתמודדו עם היהודים. מטרתם של האנטישמים הייתה כפולה: א. להסית את המוסלמים נגד היהודים על מנת להוכיח, כי הם פראים; חסרי־אחריות ובלתי־ראויים לזכויות שאלהן כה שאפו; ב. לגרום למוסלמים לבצע את מלאכת האירופים בכך שיסייעו להם בהשפלת היהודים. יחד עם זאת נותרו בעינם הביטחון העצמי של היהודים והתקווה שתלו ב"קשר הצרפתי" במהלך רוב תקופת שלטונה של צרפת באלג'יריה, למרות האיבה המתמידה שהפגינו כלפיהם הן האירופים והן המוסלמים. לוסין

דוג מתרשבי העיר אלג'יר
גלי החבולות רצינית רדומה

המהומות ערדו חבורה קטנה של ציונים בעלי השכלה צרפתית להתארגן באלג'יר. הם האמינו, כי חרף תחילת האירופיזציה היו המהומות של 1897-1898 מכה ניצחת שהונחתה על הישגי יהדות אלג'יריה מאז 1830, הכרה שהייתה בה כדי לשרת היטב את העניין הציוני.⁸⁴ בערך בתקופת הקונגרס הציוני הרביעי התכרר, עם זאת, כי רק כ־150 חברים בייסו לפעילות ציונית.

המכשול העיקרי על דרך הפצת הרעיון הציוני, לבד מן ההתבוללות, היה מחסום השפה. אפשר לייחס זאת לבורות בכל הקשור לעברית החדשה, לכך שהספרדית והלדינו היו מאוד שימושיות בצפון־מארוקו ובאוראן, שם חיו יהודים ממוצא ספרדי ולכן, שהערבית שבפי היהודים, רובם בני צפון־אפריקה, לא שימשה דייה לשם הדגשת המוטיבים הציוניים הפוליטיים באותה עת.⁸⁵ לפיכך היה צורך לנצל את הצרפתית כאמצעי להפצת הציונות המודרנית. כאשר התעורר החשד, כי הוועדות הציוניות בווינה ובקלן עמדו להתכתב עם ציונים אלג'ירים, בעיקר בגרמנית, כתב ב־1900 מנהיג ציוני לווינה כשהוא פוסק חד וחלק: "אין טעם לשלוח דבר בשפה הגרמנית: לדאבוני, אני שולט אך ורק בצרפתית."⁸⁶ במילים אחרות — אל נא תבוכזו מזמננו, אם ככוונתכם לנהל התכתבות בגרמנית. ואכן, מעט מאוד פעי־לות נרשמה בין 1900 לבין 1920: לא הוקמה כל פדרציה מקומית, לא נוסדו אגודות חדשות, והעתונות הציונית

אחד מראשי הציונים באלג'יריה היה בנימין הלר, יהודי אשכנזי שחתר לעודד את העלייה בקרב יהודי מנאב, חבל בדרום-הארץ. הוא ייסד את הזרם העיקרי של הציונות למן שלהי שנות השלושים, והניח באלג'יר את היסודות ל"חוג הנוער" בחסות "האיחוד הציוני האלג'יראי", במטרה להוות משקל-נגד להשפעה החזקה, יחסית, של בית"ר בקרב המע- טים מבין הצעירים שנמשכו לציונות.

הלר היה פעיל מתוסכל מאוד: הוא ידע שהציונות הפסידה חלק ניכר מיהדות אלג'יריה - אבל לא את כולה. הוא הבחין בין יהודי ערי החוף, כאלג'יר ואוראן, לבין יהודי פנים הארץ, בעיקר דרומה, שם שרר משטר צבאי מאז הכיבוש הצרפתי ב-1945 סיכס הלר:

"יהודי דרום-אלג'יריה שימרו... את יחס הכבוד כלפי מנהיגיהם ומסורותיהם הדתיות. הם עדיין שריים בפרק המסורתי של הציונות; מבין שורותיהם הצלחנו לאסוף את הקבוצה האחרונה של עולים (לארץ-ישראל)..."⁹³

אחרי פלישת בעלות-הברית ושחרורה של אלג'יריה גבר תסכולו של הלר מטעמים נוספים: אומנם, התארגנה מחדש פדרציה, שבראשה עמד לוסיין סמ'נה, וחלר שימש כמוזכרה וככוח המניע של הציונות באלג'יר. אבל היות שמלכתחילה לא נחתמה הציונות מכוה משיכה אדיר, קראו הרוויזיוניס- טים "ובית"ר" תיגר על המעט שעלה בדי ציוני הזרם העיקרי לרשום לזכותם. הלר, שהוטרד ביותר מנטיית הנוער אל עבר ההתבוללות או הקומוניזם, פיקש ב-1944 לכונן חזית ציונית מאוחדת, שתכלול את הרוויזיוניסטים. אבל היה זה נסיון-נפל. פרופסור רובר ברונשוויג, אשר מילא תפקיד מכרע בתגבור שורות הרוויזיוניסטים בתוניסיה, הצליח במידת-מה, מ-1944 ואילך, לארגן את הרוויזיוניס- טים האלג'יראים על חשבון הפדרציה הציונית המקומית, אשר ייצגה את הזרם המרכזי בציונות.

אף כי היה ציוני שהרים תרומה רבה, היה הלר אדם קשה, חולשה אשר אותה ניצלו הרוויזיוניסטים. כאשר יצא הלר לארצות-הברית להשתתף בוועידת הקונגרס היהודי העולמי באטלנטיק-סיטי (1944), ניצלו הרוויזיוניסטים את העדרונו למשוך אל שורותיהם חברים וחברים-בכוח של הפדרציה. נציג הסוכנות היהודית תאר ב-1945 את סוג הנטק שנגרם לפדרציה הציונית ואת ההצלחה שקצרו הרוויזיוניסטים:

"יבאו לאלג'יר כאשר נעדר ממנה הלר. לא היה למי לפנות, וחסר היה לנו בסיס לפעילות. אלח מקרב הציבור היהודי, שהיו להם שאיפות ציוניות, יאחו [בדרך כלל] את ההסתדרות הציונית עם הלר, וכך קרה [שבשעת העדרו]... הצטרפו אל הרוויזיוניסטים או נשארו נייטרליים. בציבור הרחב לא קיימת הבנה ברורה בין הפדרציה (רוויזיו- נזים) או ציונות של הזרם העיקרי. יש כאלה התורמים הן לקרן-הקיימת-לישראל והן לקרן תל-חי. מידע ברור ניתן לקבל אך ורק מהלר או מברונשוויג. זה האחרון הוא בעל אישיות נעימה (בניגוד להלר), ענון, נמרץ... והוא מארגן בכשרון רב חוג מנהיגות חשוב..."⁹⁴

כדי לעזור להלר כתבו שליחי הסוכנות היהודית לירוש-

קמ'נה, מנהיג ציוני מאלג'יר, החלונן ב-1921 כי השקל כמעט שלא נפוץ בגלל ההתקפות על מאמצי גיוס הכספים ועל התרבות של הציונים מצד רוב היהודים בעלי ההשכלה הצרפתית והקהילות המאורגנות. בסך הכל שילמו 300 חברים דמי חבר באלג'יר, ורק הפחות משכילים והמקופחים מבחינה כלכלית היו נכונים להוסיף סיוע כלשהו, בעוד השכבה העשירה הייתה גאה מדי בזכויות המיוחדות שהור ענקו לה על-ידי הצו של קרמ'נה, מכדי לשקול בכלל את הציונות כתחליף משחרר.⁸⁹

במאמר-מערכת, שהתפרסם ב-"Le Reveil Juif" ("ההת- עוררות היהודית") בתוניסיה (1927) הותקפה הנטייה להת- בוללות באלג'יריה. היהודים הואשמו בקיום חיים מתוך לעולם היהודי ובכך שהם בושים במורשתם. באוראן, שם חיו לדברי כותב המאמר 30,000 יהודים, רק 120 היו חברי "האיחוד העולמי של הנוער היהודי"; גם נישואי-התערובת היו בעייה נפוצה.⁹⁰ האם אטמו היהודים את אוניהם משמוע את פניות העולם היהודי? האם-לא יכלו להקריב מעט מעצמם למען מולדת! מאמר-המערכת ציין, כי אין דבר ייחודי בעורכדין וברופאים יהודים הנהנים באלג'יריה מאמנציפציה. דין זה חל גם על אחיהם כאירופה המערבית, אשר חרף זאת בחרו להתיישב בארץ-ישראל, ובמקום לעבוד במקצועם, הצטרפו אל החזון ההתיישבותי. האם נעדרים יהודי אלג'יריה לב? שאל בעל המאמר, האם מעדיפים הם לבזבז את זמנם, את כספם ואת מרצם במחולות בבתי- קפה? אם כך הדבר, מוטב להם לנוש את היהדות, שכן היהדות של היום אינה זקוקה למוג'ל.⁹¹

שנות המלחמה, ממשלת וישי וביטול הצו של קרמ'נה - אומנם, זמנית, מן ה-7 באוקטובר 1940 ועד ה-24 באוקטובר 1943 - לצד שלילת אזרחותם הצרפתית של היהודים, השרות הצבאי, החיטך הצרפתי, התעסוקה המקצועית והמנהלתית ובליתאם במחנות עבודה בוודאי היה בהם כדי לרפות את ידי המזדהים הזדהות עיוורת עם צרפת. הוא הדין במאמרים האנטישמיים הבוטים, שהופיעו למן שלהי שנות השלושים בעיתונים, כגון "La République de La Stanline" ("העיתון הרמבליקני של קונסטנטיין"), או הועמולה הפרו-נאצית בקידי-בל-עט. הסתייגותם של הצרפתים, אחרי שחרור אלג'יריה (נובמבר 1942) מדי הגרמנים, מלחשיב לאלתר על כנו את הצו של קרמ'נה⁹², וכן המשך טיחותם של פקידים אנטישמיים בתפקידים מנהלתיים בממשל שאחרי וישי היוו בוודאי מקור למרירות, אבל התברר, כי עדיין לא היה די בכך כדי לשכנע את היהודים לשקול מחדש את המושגים שהיו להם למופת. כאשר דומה היה כי הסכנה חלפה, המשיכה ההסתגלות השיגרית לכל מה שהוא צרפתי, גם במרוצת המהפכה האלג'ירית (1954-1962). רק מעט פעילות ציונית הסתמנה אחרי המלחמה, עם תחיית התוכניות הקהילתיות, אך כונן (מנאו 1944) הקשר בין הציונים המקומיים לבין הסוכנות היהודית, בשעה שהפדרציה המקומית התארגנה מחדש. נוסף על כך הוכיחו תנועות הנוער - "האיחוד העולמי של הנוער היהודי", "בית"ר", "צעורי-ציון" (השפעה תוניסאית) "חוג הנוער" וכיוצא באלה - פעילות רבה מבעבר. אבל לא הייתה בכל אלה כדי להוות מוקד משיכה לרוב הנוער. אך בקושי נמצא בהם די מרץ כדי לעורר התלהבות והזדהות.

ליס: "העבירו אלינו ספרות אנטי-רוויזיוניסטית בכמויות נכבדות. אם אין כזאת בנמצא בצרפתית, שילחו לנו בשפה אחרת ואנו תרגם."⁹⁵

מאז 1945 לא טמנו תנועות הנוער בחובן הבטחות רבות, במיוחד לנוסח העובדה, שחלקים מן הנוער גויסו לצבא אחרי חזרתו על כנו של הצו של קרמיה, ולפיכך נעדרו מן הזירה. כן נרשם עד 1947 מחסור קבוע במדריכי צופים מקצועיים, שכן המיומנים ביותר נמשכו ל"בית"ר"; רק ל"צופים היהודים של צרפת" נודעה באותה עת חשפעת-מה לצד "צעירי-ציון".

בית"ר מצידה אירגנה מצעדים, שבהם שרו בני-הנוער שירים בעברית; כן אורגנו מחנות נוער בסידי-פרוש, שבהם השתתפו בית"ריים ובית"ריות, שבאו מכל רחבי המדינה.⁹⁶ רק אחרי 1947 פרשו הסוכנות היהודית וגופים מקומיים את הסותם על תנועות הנוער ותרמו לעלייה מוגבלת.

מכלל האוכלוסייה היהודית בשנות החמישים והשישים (130-140 אלף) בחרו 10,000 בעלייה, והייתר התיישבו בצרפת. המהפכה האלג'יראית ביטלה כל אפשרות לנוכחות צרפתית נוספת או ליחסים יהודיים-מוסלמיים איתנים. הטבח בקטיף (מאי 1945)⁹⁷. שבמהלכו נהרגו אלפי מוסל-מים בידי המשטרה ויחידות המיליציה הצרפתיות על שהת-בטאו בגלוי נגד העצמאות במקום זה בחבל קונסטנטין, היה בבחינת נקודת מפנה, שאין נמטה חזרה, ומעין הקדמה גורלית למהפכה. המוסלמים הפכו אז נחוישים בזעתם לנתק עצמם מצרפת בכל מחיר, אפילו תוך כדי שימוש באלימות. תהליך זה טמן בחובו צרות ליהודים, כיוון שהצרפתים ידעו, כי על מנת לשמור על מאוזניהם הקולוניאליים יצטרכו, מצופו של דבר להפיס את זעת המוסלמים ולו גם על חשבון היהודים.

למעשה, אחרי 1945 ניסתה ממשלת צרפת לאחות את הבקיעים במבנה האלג'יראי על-ידי דיכוי ביטויי לאומנות גלויים ומעצר מנהיגים מוסלמים. עם זאת הוצעו למוסל-מים אי-אלו פתרונות מרגיעים, לדוגמה ה"Organic Statute" ("התקנון האורגאני") של 1947, שבאמצעותו ניתנה להם אזרחות הוקית, אבל שיטות החלתו דאגו לכך, שיישארו כפופים למערכת הקולוניאלית; כן ניתן להם ייצוג בבית התחתון של האסיפה האלג'יראית. אלא שאלג'יראים פעילים ראו רפורמות אלה כמוגבלות מדי וכבלתי-יעילות, והחלתן באה מאיחור רב מכדי להרגיע את הרוחות.

מעטים הציונים, שיכלו לגנות באותה עת את הלאומנים על התנהגותם אחרי 1945. כדברי נציג הסוכנות היהודית באלג'יריה: המתרחשות של מאי 1945 נבעו מהתפכחותם של המוסלמים לנוכח השחיתות הצרפתית ומדיניות המימשל הקולוניאלי, שקיפחה עשרה מיליון ערבים — אלה היו מניעים מספיקים להתקוממות; הפעם לא באו לידי ביטוי רגשות אנטי-יהודיים, ולא נפגע אף יהודי אחד.⁹⁸

היו יהודים, לרבות ציונים, שסברו, כי המוסלמים הניחו ליהודים על-מנת להפגין סולידריות מוסלמית-יהודית או מתוך תקווה, שלא לחזור על מה שהתרחש בקונסטנטין 11 שנים לפני כן. אבל אחרים היו פסימיים הרבה יותר. יוסף פישור מקק"ל העיר ב-1947, שכתוצאה מן "התקנון האור-

גאני" יזכו המוסלמים בפתח כניסה לתפקידים מנהלתיים ולבתי-ספר, והם יקחו מידי היהודים את התפקידים שמילאו מימים ימימה.⁹⁹ זו הייתה נקודת השקפה מציאור-תית יותר בתקופה של טרם פרוץ המהפכה.

הטבח בקטיף, ההקצנה בקרב הלאומנים והתגבשותו של ה"פ.ל.ך" בראשותו של אהמד בן-קלה, הלחץ שהפעילו המוסלמים על הצרפתים להעניק להם זכויות רבות יותר ולהצט של המוסלמים על היהודים לבחור בין אלג'יריה המוסלמית לבין זו הצרפתית — כל אלה היו גורמים, שלא זו בלבד שציינו את תחילת סופו של השלטון הצרפתי אלא גם יצרו אווירה עגומה למדי לגבי זידם של רוב הציונים, ובסופו של דבר, גם לגבי הלא-ציונים. ברבות הזמן עתידים תיו היהודים לזלות, כי לא יוכלו להסכין עם האווירה הפוליטית החדשה.

סיכום

מבין שלוש המדינות הצפון-אפריקניות נרשמה, ככל הנראה, בתוניסיה הפעילות הציונית המבוגרת ביותר, המפוצלת ביותר — אך התוקפנית ביותר. היה בכך כדי להסביר את שאיפתם של אנשי-הרוח היהודים בתוניסיה לבדוק תחליפים זמינים לאמנציפציה. בציונות התוניסאית הסתמנו זרמים המצדידים במגמות שמאלניות, רוויזיוניסט-טיות וכאלו הנטות לזרם העיקרי. בתוניסיה התחזקו הרור ויוזיוניסטים, ושם התגבש מרכז תנועת הנוער הציוני, אשר ורחיב את השפעתו למארוקו ולאלג'יריה.

חרף חלקה הנכבד של יהדות מארוקו בעלייה — שני שלישים מיהודי מארוקו בחרו בעלייה, לעומת מחצית מיהודי תוניסיה ואחוז זעום מיהודי אלג'יריה — הייתה הציונות במארוקו מגוונת פחות, מתונה, ובדרך כלל, לא סטתה מן הזרם העיקרי. השפעה מעטה בלבד נודעה בה לרוויזיוניסטים או לכוחות השמאל. כדוגמת תוניסיה נהנתה אף היא מעתונים ציוניים חשובים אחדים, ומנהיגיה תמכו בתוקף בהתיישבות בארץ-ישראל. בשתי הארצות הללו היו הציונים ברובם בוגרי כ"יח. אבל בתוניסיה התקיפו בגלוי ובלא כחל וסרק את כ"יח ואת התרומה שתרמה, על פי מה שייחסו לה, לתהליך ההתרחקות מן היהדות. במארוקו, למעט אי-אלו יוצאים מן הכלל נדירים, ביקשו הציונים להשפיע על כ"יח באורח שקט הרבה יותר לשתף פעולה עם החברים בארגון בכל הנוגע לתחיית השפה העברית במערכת החינוך, ואחדות מאגדות בוגרי כ"יח היו, ברבות הזמן, למרכזים לפעילויות רוחניות ציוניות.

בשתי המדינות מעולם לא הייתה העברית המודרנית שגורה על פי רבים מן המנהיגים הציונים בעלי ההשכלה הצרפתית, אף כי דגלו בתחיית ציונית ועברית; אחדים היו מרוחקים מבחינה פיסית ורוחנית מן המלאת של מארוקו ומן הרוגע היהודי של תוניס, ואף לא עלו לארץ-ישראל. אבל גם הם הפגינו אותו סוג של מוטיבציה, אשר לא נמצאה כלל בקרב רוב היהודים המשכילים באלג'יריה, המזינה שבה הייתה הציונות רדומה מלכתחילה.

עולים מצפון אפריקה

22. L'Action du Peuple (18 באוגוסט 1933).
 23. ארכיון כ"י"ח, מארוקו, LXXIII.E. ללא מספר תיק; 12 באוקטובר 1939.
 24. מאיר עמר לסוכנות היהודית, קנקס, 16 ביוני 1944 (SS/794) (בעברית).
 25. שם (מכתב מן ה'23 באוגוסט 1944). ללוי עזרו פרוספר כהן, אָן קז'ס ב'ר'עסר ופול קלמרו, סוחר ירושלמי שהתגורר במארוקו.
 26. פ"ל, "ירשמים מביקורי בטנג'יר", אל הסוכנות היהודית, 3-17 במאי 1944 (S26/1397) (באנגלית). דומה, כי עד לבואו של ב'ר'מלכה לטנג'יר (1937), כמעט שלא לימדו עברית מודרנית בבית המדרש ולפעמים כלל וכלל לא. בעייה דומה שבה וצצה, ככל הנראה, בשלהי שנות הארבעים. הברית העברית העולמית (BIO) נוסדה בכרלין (1931) על מנת לקדם את חפצת העברית, על כל צורותיה, קביעת מעמדה של העברית כלשון של כל הגופים היהודיים הלאומיים וחפצת רעיון תחיית העברית. מספר הח"כ רים בארגוני השפה העברית היה נכבד ביותר במיוחד באירופה המזרחית.
 27. בנושא זה עיין: מיכאל מ. לסקר, "החינוך היחודי במארוקו", פנמיס, 9 (1981), עמודים 78-99.
 28. עלון פנימי של כ"י"ח, שנה שנייה, מספר 6 (מרס 1946), עמודים 5-4.
 29. עיין: מיכאל מ. לסקר, "הייבטים של תמורות ומודרניזציה בקלד של מארוקו", מיכאל אביטבול (עורך) קהילות ישראל בדרום המגרב (ירושלם: 1982), עמודים 329-364.
 30. תזכיר למחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, קובלנקה, 2 במרס, 1945 (S6/1985).
 31. פול קלמרו להסתדרות הציונית, קובלנקה, 14 בפברואר 1946 (SS/794).
 32. JDC/330 (a): אוקטובר 1956.
 33. הדי תימוקי, "צמיחת התנועה הציונית בתוניס: 1897-1941", מח"ב רות תוניסיה, טרימסט 3-4 (1978), עמ' 94 (בצרפתית).
 34. שם, עמ' 96.
 35. אביטבול, עמ' 70. שלמה ברד, התנועה הציונית בתוניסיה (יד טכניק-אפעל, 1980), עמ' 12-15, Z4/2087ii (1919).
 36. דרי יחושע בוכמיל לקרן היסוד בלונדון, תוניס, 22 במרס 1923 (KH/42/2); ברד עמ' 12-15.
 37. בוכמיל: שם.
 38. שם.
 39. שם.

הערות
 1. עבי יהודה, "הפעילויות הציוניות במארוקו ערב הפרוטקטורט", מ. אביטבול (עורך) יהדות צפון אפריקה במאות ה'19-20 (ירושלים: 1980), עמוד 98 (מאמר בעברית).
 2. חשקל, אשר ב' 1897 היה שוה-יער למרק נרמני אחד, חיקנה לאגודות הציוניות בגולה קולות כוחרים וייצוג בקונגרסים הציוניים.
 3. יהודה, עמ' 102.
 4. שם.
 5. גיאויש קרוניקל (26 בנובמבר 1897), עמ' 28.
 6. מיכאל אביטבול, "הפנילות הציונית בצפון אפריקה עד לסוף מלחמת השלום השנייה", פנמיס, 2 (1979), עמ' 65.
 7. יהודה, עמ' 102.
 8. אביטבול, עמ' 70.
 9. ב' 1912 נחלקה מארוקו לשתי חצות: מארוקו הצפונית הייתה לטתרתות ספרדי; רובה של מארוקו הפך לטתרתות צרפת, למעט טנג'יר, אשר ב' 1923 הייתה לאזור בינלאומי. המאוזאן (הממשלה המארוקנית) המשיכה לתפקד לצד הסגנון הקולוניאלי.
 10. אביטבול, עמודים 78-79.
 11. תדריצית הציונית של צרפת (מחלקת מארוקו).
 12. עיין במכתביו (Z4/2331).
 13. יונתן תורץ' אל ההסתדרות הציונית, קובלנקה, 22 במאי 1932 (Z4/3245).
 14. עיין תיקים: Z4/3245; Z4/2011; S5/491; אביטבול עמודים 82-83.
 15. משה לוי לבייה, טטואן, 9 בינואר 1925 (ארכיון כ"י"ח, מארוקו cb) LXXVIII.E.1030.
 16. L'Avenir Illustré (27 בפברואר 1936), עמ' 9; S5/2214 (1936).
 17. עיין במיוחד בהכתובת של צמח עם כ"י"ח כפ"ר: 4 באפריל 1919 V.B.24.
 18. צמח לכ"י"ח, ראבאט, 21 במרס 1927 (ארכיון כ"י"ח, מארוקו (a) XLII.E.717).
 19. ויק ביקר למ. פנחס, פריז, 5 באפריל 1934 (ארכיון כ"י"ח, מארוקו) (L.E.784).
 20. יוסף ה. לוי לזוקטור ס. ברנשטיין ולזודוך מאס, 4 במרס 1921 (Z4/2669).
 21. האחים חדידה להסתדרות הציונית, קובלנקה, 21 בינואר 1923 (Z4/2149).

71. שם
72. תוכיר: 14 בינואר 1946 (S5/795) ב-50,000 יהודים בתוניס
ר-50,000 נוספים ברחבי המדינה.
73. ברד, עמי 40.
74. שם, עמי 134.
75. "תורה ועבודה" הייתה תנועה חלוצית בחסות הציונים של "מזרחי",
אשר שילבה עבודה יהודית עם רוח התורה. היא הייתה חלק מן הפרוציה.
76. תנועתנו, מסי 3 (1947).
77. אביטבול, עמי 88.
78. ברד, עמי 52.
79. פרטוקול של הכיסוס מן ח' 26 באוקטובר 1946 (S5/81).
80. שם.
81. ברד, עמי 44-45.
82. ועד הטור אל הוועד הציוני בווינה, קונסטנץ, 12 בספטמבר 1897
(Z1/279).
83. ציאיש קוויקל (4 בפברואר 1898), עמי 351.
84. אג'ן ולנסי לוועד הציוני בווינה, קונסטנץ, 12 באוקטובר 1900
(Z1/313).
85. שם.
86. שם.
87. אביטבול, עמי 77.
88. מיכאל אנסקי, יהודי אלג'יריה (ירושלים: 1963), עמי 24-25.
89. ל. סמניה להסתדרות הציונית, אלג'יר, 17 ביולי 1921 (Z4/2574).
90. Le Reveil Juif (ההתעוררות היהודית) 9 בדצמבר 1927.
91. שם.
92. חצו והאזרחות הצרפתית חושבו, לבסוף, על כנס אחרי שמנהיגים
יהודים אמריקאים וכוחות גולסטיים באנגליה הפעילו לשם כך לחץ על
המיקוד הצרפתי בצמח אפריקה, שבראשו עמד הגנרל ז'ירו.
93. כ. הלר להסתדרות הציונית, אלג'יר, 1945, ללא תאריך (S5/798).
94. דו"ח לסוכנות היהודית: אלג'יר, 18 באוגוסט 1945 (S6/1985).
95. שם.
96. La Voix Juive הקול היהודי (21 בספטמבר 1945).
97. עין דוד נורדון, סופה של אלג'יריה הצרפתית (אוקטובר: 1966),
עמי 54. מספר המוטלמים שהגרו עדיין שני במחלוקת - השמרנים
ביותר מעריכים זאת ב-1,500, והממריזים ביותר אומדים זאת כ-80,000.
98. דו"ח על הפעילות הציונית כאלג'יריה, 18 באוגוסט 1945, שם.
99. ג. מישר למשוד קקיל המרכזי בירושלים: פרוי, 26 בפברואר 1947
(S 25/5220).

40. אלמרד (קנסי לליאו הרמן בלונדון, תוניס, 14 בנובמבר 1924 2/)
(KH).
41. שם.
42. אלפנסו מצ'יפיצי לליאו הרמן, מירצה, 6 במאי 1925 (KH1/42/2).
43. מוריס מסיקה לקרן היסוד (לונדון), תוניס, 5 במרץ, 1929 (Z4/3262).
44. שם.
45. אג'ני מערק להסתדרות הציונית, תוניס, 16 בינואר 1925 (Z4/2486).
46. אג'ני מערק ואספרד ולנסי להסתדרות הציונית, תוניס, 21 בפברואר
1921 (Z4/1882).
47. מערק ולנסי, שם (20 באפריל 1921).
48. ברד, עמודים 27-28 (ארנון הטער הציוני הרזיוויניסטי נוסד ברניה
ב-1922).
49. שם.
50. תזכיר בנושא התעמולה הרזיוויניסטית בצמח אפריקה: 23 ביוני
1927 (Z4/3245).
51. ברד, עמי 140.
52. שם, עמי 27.
53. אביטבול עמי 84.
54. שם, עמי 86.
55. ברד, עמי 34.
56. מהברות בית'ר "טארסברואר 1938".
57. ז. נכיון להסתדרות הציונית, 20 בפברואר 1931 (Z4/3262).
58. שם.
59. שם.
60. רפאל בראשר, הולדות "השומר הצעיר" בתוניסיה (קייב) נבעת
הכיבה, 1980, עמי 19.
61. ראיון עם י. אברחמי מקייב רגבים (1968): אוסף מוזיאון מורשת
לוחמי הניטאות והשואה (ABLG/50/01).
62. שם.
63. שם.
64. ראה למשל: דוד צמלקה, "כיצד גברו הנרמנים 43 ק"ג זהב מיהודי
ירבה", La Voix Juive (הקול היהודי) (נב באוגוסט 1945), "יהיבוש הגרמני
בתוניסיה", La Voix Juive (הקול היהודי) (7 ביולי 1944).
65. אברחמי (ABLG/50/01).
66. ראיון עם ג'ו שחר (1968) (ABLG/50/01).
67. ברד, עמי 37.
68. נחום ירושלמי להסתדרות הציונית, תוניס, 5 באפריל 1940 (S5/492).
69. ירושלמי להסתדרות הציונית, תוניס, 11 באוקטובר 1943 (S5/795).
70. שם, 15 באוגוסט 1944.

סקירה חדשה

מס. 8 אוגוסט 1982

יוזמן לקציני צה"ל

רשת הסיכור המרכזית